

A „SZÁZADUNK”
12. szám

A KAPITALIZMUS EMBERTÍPUSA ÉS A JÖVŐ

ÍRTA
SZOLNOKI ISTVÁN

1933
A „SZÁZADUNK” KIADÁSA BUDAPEST

A politika és a gazdasági élet vezetői, sorsunk mai irányítói tehetetlenségük százalmas tudatában birkóznak a jelen megoldásra váró feladataival. Új miszticizmus éled, mely az „elszabadult gépről”, az embert „rabszolgává silányító mechanizmusokról” költ fantasztikus meséket. Holott a „válság” egyszerűbben is magyarázható és pedig úgy, hogy azok a bevált emberi tulajdonságok, melyek az utóbbi évszázadokban a kultúrát oly gyorsan és simán lendítették előre a haladás sínéin, *nem elégségesek többé* — ha ugyan nem teljesen alkalmatlanok — a társadalom szervezett vezetésére. A történelem új vezető tulajdonságok kifejlesztését követeli a nyugati társadalmak alkalmazkodóképességétől.

A „válság” az elmúlt években, úgy a kérdés szellemi, mint gazdasági oldalát tekintve, számos kritikai mű tárgya volt,¹ mely könyveknek többnyire közös hibájuk, hogy a „társadalmat”, „gazdaságot”, vagy „államot” még mindig önálló, objektív létezőként próbálják megérteni, figyelmen kívül hagyva a modern szellemtudományok egy jelentős csoportjának immár teljesen tisztázottnak mondható eredményeit: ezek szerint e képződmények inkább csak fogalmi objektivációk és mögöttük élő emberek törekvései, vagy holt emberek tradíciókba raktározott energiái, de mindenesetre emberi erők, embertípusok hatnak és működnek.

E történelmi szubjektivizmus egyik legkifejezőbb képviselője a német történetfilozófiában az egyébként avult ideológiai vonalon mozgó Kurt Breyzig;² a kutatás irányának megfelelően kiválasztott változó és állandóbb emberi sajátosságokból, azoknak szempontok szerint megválasztott csoportjából (ideáltípus), vagy a valóságban is kimutatható embertípusokból magyarázzák a társadalom fejlődését és jelenségeit: Sombart, Max Scheler, Max Weber, Troeltsch, Dilthey, Tönnies, Brentano, a francia Leon Walras, de felbukkan a típusgondolat nemcsak korunk, hanem az előző évtizedek, sőt évszázadok közgazdászainak, szociológusainak és filozófusainak műveiben is. (Hüme, Sismondi, Mill, — Nietzsche, Rathenau, Keyserling, Spengler). Időtől és történelemtől elvonatkoztatott tiszta fogalmi osztályozást ad Eduárd Spranger kitérő munkája,³ míg a másik oldalon egyes vezető gazdasági és politikai személyiségeket — típus szempontból — számos biográfiai (és monografikus) mű tárgyalja. Magának a fogalomnak, különösen a ma is még uralkodó embertípus, a „Wirtschaftsmensch” fogalmának fejlődéséről kimerítő áttekintést ad Herbert Schack két értekezése⁴ és többé-kevésbé ide sorozható

¹ Egyébként figyelemreméltó megállapításokat tartalmaznak gazdasági nézőpontból pl. Emil Lederer: „Wege aus der Krise”, Mises: „Die Ursachen der Wirtschaftskrise” (1931) c. művei, míg a szellemi jelenségeket tárgyalók közül megemlíthető Dr. Kari Jaspers: „Die geistige Situation der Zeit” c. könyve (1932).

² K. Breyzig: „Persönlichkeit und Entwicklung” (1925, Berlin).

³ Ed. Spranger: „Lebensformen” (5. Aufl. 1925, Halle).

⁴ Herbert Schack: „Der irrationale Begriff des Wirtschaftsmenschen” (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik, 1924. Bd. 122). U. o. „Der rationale Begriff des Wirtschaftsmenschen”.

Sós Aladár négy évvel ezelőtt e folyóirat hasábján megjelent tanulmánya is.⁵ A felsoroltakon kívül is bizonyára még igen sok munka tarthatna igényt arra, hogy e kérdés irodalmában helyet foglalhasson.

Találón mondja Max Scheler egyik értekezésében,⁶ hogy a kapitalizmus elsősorban nem a birtokeloszlás gazdasági vagy termelési rendje, hanem az egész élet és kultúra sajátos rendszere, mely egy bizonyos biopszichikai embertípus célkitűzéseiből és értékméréséből keletkezett és ennek az embertípusnak hagyományai e rendszert ma is tovább hordozzák. Ilymódon tagadni kellene, hogy a jelenlegi társadalmi rendet — amint azt paradox módon még mindig a régi típus ethosának és történetiszemléletének vonalán mozgó szocialista mozgalmak vezetői állítják — pusztán a termelés és elosztás egyoldalú megváltoztatásával létében megsemmisítő, komoly támadás érhetné: ily veszélyt csak az uralkodó embertípus hanyatlása, vagy elmerülése jelenthet.⁷ Scheler szerint akár úgy, hogy önnön sajátosságában, belső fejlődésében kihalásának csíráit hordozza (csökkenő számú utódok), akár pedig úgy, hogy ethosát egy más embertípus ethosa az uralkodásban felváltja.

Scheler e tézisszerű tömörséggel megfogalmazott gondolatát⁸ kiindulásnak fogadhatjuk el a következő fejtegetések számára, melyeknek célja éppen, hogy megvilágítani kíséreljék: mily tulajdonságai, azoknak milyen irányú elfajulása teszik képtelenné a hanyatló típust a társadalomnak és gazdálkodásnak jelen állapotában való irányítására — másrészt kiválasszanak olyan jelenségeket, melyek egy feltörekvő új típus körvonalait mutatják. Végül a tiszta tudományosság elvét feláldozva nem térhetünk ki az állásfoglalás elől sem, mert hiszen abban a kérdésben: minő embertípus alkalmas a jövő irányítására — őszintén beismert, immanens váagnak és akaratnak is helye van!

I. A kapitalizmusnak és embertípusának kialakulását, szellemének a gazdasági, állami és jogi szervezetekbe való felszívódását a szellemtudományi irány képviselői különbözőképpen magyarázzák, de a marxista felfogással szemben megegyeznek abban, hogy az embertípus időrendben megelőzte a kapitalizmus társadalmi és termelési berendezkedéseit, vagy más szóval: a kapitalizmus szelleme kimutatható már akkor is, amikor a kapitalista termelési formák még nem alakultak ki. A szellemtudományi magyarázatok egymást közt különösen két szempontból térnek el: egyrészt a kapitalizmus szellemének forrását illetőleg, másrészt abban, hogy különösen melyik kapitalista embertípusnak, vagy melyik tipikus tulajdonságának kell primer jelentőséget és okozati elsőbbséget adni.

Sombart helyes meglátással mutat rá a kapitalizmus szembeötlő jellegzetességére,⁹ nevezetesen arra, hogy itt a gazdálkodó alany („der Wirkende”)

⁵ Sós Aladár: „Homo oeconomicus” (Századunk, 1928. december).

⁶ M. Scheler: „Die Zukunft des Kapitalismus” (Abhandlungen u. Aufsätze, Bd. II. 1913., 383-ik old.).

⁷ Egyes jelek szerint az orosz „kísérlet” mögött egy ily új típus erőfeszítései lappanganak. Az orosz vezetők — nem bízva a termelés megváltozott rendjének emberformáló erejében — céltudatos neveléssel és propagandával dolgoznak egy nekik megfelelő embertípus kiválasztásán.

⁸ V. ö. Szolnoki István: „Embertípusok küzdelme a kultúra irányításáért”. (Nyugat, 1928. aug. 1.)

⁹ Sombart: „Der moderne Kapitalismus” I-II.

és a termelőeszköz célja („Zweck des Werkes”) sonasem esik egybe: előbbi célja a profit, utóbbié a termelés. A kapitalizmust megelőző korszak „szükségletfedezési” elvével szemben itt a „szerzés elve” uralkodik és ennek megfelelően két fő típust kell megkülönböztetni: a *vállalkozó* típusát, aki bátor, aki kockáztat és nem gondol a kiadásokra¹⁰ („seigneural”, „verschwenderrisch”, „diejenigen, die wesentlich herausgeben”) és a szűkebb értelemben vett *polgár* típusát, aki félve gondol a jövőre és a vagyont főleg megtartani igyekszik („Bourgeois”, „haushälterisch”, „die wesentlich hereinnehmen”).

Mindkettő, ha különböző úton is, de a maga módján egyaránt a „szerzésre” tör és a szerzési ösztön határtalan megnövekedésével, a kapitalista típusok életformáinak elterjedésével magyarázza Sombart a kapitalizmus keletkezését. Végso fokon biológiai és milieu-okokat jeföl meg: népek és néprétegek keveredését és vándorlását, eretnekeknek és idegeneknek (zsidóknak) ellenséges érzelmű tömegekbe való beékelődését, akik ily módon a gazdasági célok felé fordultak, mert csak a pénz adhatott nekik egyenrangú hatalmat és megbecsülést. E szerzési vágyban „kellett valami hajszolónak lennie, ami számukra a kinnal tette egyenlővé a kemence padján való rest pihenést”.¹¹

Max Weber érdekes összefüggésekben tárja fel a puritán mozgalmak askzétikus és a kapitalista gazdálkodási elvekkel csodálatoskép egybeeső életérzésének szerepét a kapitalizmus terjedésében. Jóllehet fenntartással él, amennyiben azt mondja, hogy a puritánizmus csak *egyik* forrása a kapitalizmus szellemének és inkább csak elterjedésének oka — másfelől mégis centrális fontosságúvá avatja e vallási elemeket. Meggyőzően hat érvelése, mely szerint a prekapitalisztikus ember előtt nemcsak megfoghatatlannak, hanem szennyesnek, perverznek és megvetendőnek kellett feltűnnie az olyan embernek, aki élete és munkája céljául azt tűzte ki, hogy „egyszer majd pénzzel és vagyonnal megrakva szálljon a sírba”.¹²

Nem tartjuk lehetetlennek, hogy a reformáció szelleme valóban olyan atmoszférát teremtett, melyben az új típus könnyebben szabadult fel a harácsolás miatti büntudata és önmardosó skrupulusai alól, bár inkább Scheler magyarázata felé hajlunk, mely szerint elsősorban a protestantizmusnak az emberi gazdálkodással szemben megnyilvánuló általános közömbössége szabadította fel a gazdasági erőket, eltérően a katolikus egyház mindenre, az élet és gazdálkodás egész területére kiterjedő gyámkodásától.¹³

Arra egyébként, hogy a középkori vallásos szellem fejlődésében is megtalálni a kapitalista gazdálkodási elvek nyomait, maga Sombart is rámutatott, csak ő éppen nem a protestáns-puritánokat, hanem a tomistákat, nem Baxtert, hanem sienai Szent Bernátot idézi.¹⁴ Idézi továbbá az Alberti-féle Családkönyveket, melyek azt bizonyítanak, hogy a kapitalizmus szelleme először nem protestáns-kálvinista tallajban, hanem valószínűleg Felsőolaszországban jóval a reformáció fellépése előtt keletkezett.¹⁵

De ha Sombart adatai valószínűtlenné teszik is Weber puritán-teóriájának döntő jelentőségét, vagy legalább is általános érvényét, genetikai magyarázatában ő sem szerencsésebb, mert az európai néprétegek adottságai, a keveredésből előálló tulajdonságösszetevődések, valamint az ellenséges kör-

¹⁰ Sombart: „Der Bourgeois”.

¹¹ Sombart: „Der moderne Kapitalismus” I. (838-ik old.).

¹² M. Weber: „Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie”. (1922) I. (55 old.)

¹³ M. Scheler: „Der Bourgeois u. die religiösen Mächte”. (Abh. u. Aufs. II. 360-ik old.)

¹⁴ „A pénznek, mint tőkének nincs egyszerűen pénz- vagy dologjellege, hanem azon túl teremtő tulajdonsággal bír.” (Idézve Sombart „Bourgeois”-jában, 320. old.)

¹⁵ Ma is Franciaország a kapitalizmus embertípusának legerősebb mentsvára, ahol pedig a reformációt tűzzel-vassal kiirtották.

nyezet és a körülzárt idegen összeütközéséből származó tulajdonság-kiválasztódások mind értékes mozaikkövek, ám univerzális megértést nem adhatnak. A kérdés magvához talán Scheler férközik legközelebb. „Nem a protestantizmus, nem is a kálvinizmus termelte ki a polgári szellemet, hanem a polgári szellem a kálvinizmus képében keresztültört a vallási és egyházi szféra korlátain is, melyeket számára a katolikus egyház felállított.”¹⁶ És ha Dilthey egyik értekezésében („Das natürliche System der Geisteswissenschaften im 17. Jahrhundert”) kimutatja, hogy a vallási színezet, továbbá az erkölcsi normák a puritán, takarékos életmódról» az istennek tetsző, helyzetünk kiérdemlését igazoló, saját magunk tökéletesedésére törekvő, lankadatlan munkáról, az életcélunktól eltérítő ösztönök elnyomásáról stb. stb., mind csak máz volt, mely a kapitalizmus szelleméről idők multával egyre jobban lekopott; Scheler szerint ez az egész vallásos színezet pusztá porhintés volt az istenfélők szemébe, mert mögötte a materiális hatalomra törő kapitalizmus szelleme egyre mohóbb leplezetlenségében mutatkozott meg és így hát ez a félelmetes szellem mint minden, úgy a reformátorok és körük mögött is mint a vallásos újítások tulajdonképpen mozgóterve szerepelt.¹⁷ Nem szent kötelesség volt a szükségleten felüli, mértéktelen vagyongyűjtés, hanem valami, amit eleinte csak rossz lelkiismerettel űztek és az újdonság éppen az volt, hogy az abnormisból normális lett, az azelőtt „akart”-ból természetesnek elfogadott ösztönszerűség, melyet nemsokára nemcsak az erkölcs és jog, hanem a vallás, sőt az egyház is szankcionált.¹⁸

Ha figyelmesen végiggondoljuk Albertinek (színhely: Firenze, 14. század) Sombart által idézett szavait, szembevesszük, hogy tán csak azért avatja „szent erénnyé” a takarékoskosságot, mert a „signori”, akik fényűző életet folytatnak és mindenütt nagy kísérettel jelennek meg, számára rosszabbak „vad bestiáknál”. Érthetetlen, hogy Sombart az elégedetlenségnek ezt az érzetét csak ott használja fei érvként, ahol pl. az idegen elégedetlensége áll szemben az állam és egyház minden kedvezésében részesített többiekkel. Weber is csak ott érinti, ahol az elnyomottság felébresztette ressentimentből keletkező „küldetés”, „kiválasztottság”, vagy „megváltás” vallásáról beszél („Theodizee des Leidens”).¹⁹ Scheler szintén épp csak hogy megemlíti az életet élvező seigneur* (és seigneurialis típus) iránt megnyilvánuló ressentiment-t, párhuzamban Luther és Calvin részéről a szentek irányában jelentkező ressementirment-nal.²⁰

Bár elismerjük, hogy az elégedetlenség könnyen csap át bosszúvágyba és az igazság sokszor relativ — óvatosságból ressentiment helyett továbbra is csak az „elégedetlenség” tágabb, szabadabb és a ressentiment alantas mellékzöngéjétől mindenképpen mentes fogalmával fogunk operálni. És mint látni fogjuk, a szellemtudományok habozó és 'határozatlan divatjával ellentétben nem riadhatunk vissza attól sem, hogy ennek az „elégedetlenségnek” bizonyos univerzalisztikus — ha nem is szimplista — jelentőséget adjunk.²¹

A kapitalizmus embertípusának kibontakozása, úgy látszik, mindig csak hipotetikus magyarázatokon belül fog maradni, ám ha ezt belátjuk, már

¹⁶ Scheler i. m. 372-ik old.

¹⁷ U. o. 379. old.

¹⁸ U. o. 308., 311. old.

¹⁹ M. Weber: „Gesammelte Aufs., zur Religionssoz.” I. (249-ik old.)

* Weber, Sombart és Scheler a feudális világ uralkodó embertípusát a kapitalisztikus idők típusával szemben „seigneuraler Typ”-nek, „traditionalistischer Typ”-nek, vagy „feudaler Typ”-nek nevezik.

²¹ Scheler i. m. 377. old.

²¹ Maga a reformáció is úgy fogható fel, mint az egyház gazdasági gyámkodásával szemben megnyilvánuló elégedetlenségből indukált mozgalom.

nincs is szükség arra, hogy egy ilyen hipotetikus magyarázatot akár bizonyos vallási irányokkal, akár kétes értékű biológiai miszticizmussal kapcsoljunk össze.

A kapitalizmus embertípusának és általában — a történelem egymást felváltó vezetőtípusainak magyarázatára előttünk sokkal valószínűbbnek látszik egy olyan feltevés, melynek fókuszában az „elégedetlenség” hatalmas társadalom-lélektani erőkomponense áll.

A biológiai értelemben vett embernek alkalmazkodóképességét számos látens tulajdonságja teszi, melyek mint diszpozíciók öröklődnek.²² E látens tulajdonságok közül hol az egyik, hol a másik kerül „felszínre”, aszerint, amint az életkörülmények, melyekhez alkalmazkodni kell, melyiket hívják elő. A látens tulajdonságok eme előbukkanása nem jelentkezhethet valamely tisztán a körülményekhez való szolgai alkalmazkodásban, hanem az életrehívott tulajdonság visszahat a környezetre és annak legmegfelelőbb megváltoztatására, formálására törekszik. A körülmények és az általuk életrehívott tulajdonság (tulajdonság-csoportok) e *diszharmóniája* minden fejlődés alapfeltétele és iaiz egyénben szubjektíve mint akciót kiváltó *elégedetlenség* tükröződik vissza. Tart ez az akció mindaddig, amíg a feltörekvő típus (típus = tulajdonságok csoportja) a társadalmi, jogi és állami berendezkedéseket, az erkölcsi normáikat *saját képére*, vagyis életműködése kifejlődésének legalkalmasabb rendszerévé át nem formálta.²³

Előttünk kétségtelen és a prekapitalisztikus korra vonatkozó adatokból szembetűnő,²⁴ hogy a feudális társadalomba beágyazott városi polgárság „privilegiumokért” való évszázados küzdelme jelenti a benne életkörülményei által előhívott látens tulajdonságok harcát a környezet, a társadalom megváltoztatásáért. Sombart, M. Weber, M. Scheler, Troeltsch és társaik érdeme, hogy e küzdő tulajdonságok mibenlétét feltárták.

Bizonyos fajta „elégedetlenség” képezi rugóját a marxi osztályharc történeti indokolásának is. Amde az az elégedetlenség, melyről itt szó van, nincs körülhatárolva és meghatározva sem materiális, sem szellemi irányban és a szellemtudományok mai állása szerint legalább is kétségesnek látszik, hogy pl. a polgári társadalom kialakulásában a materiális, vagy a szellemi (lelki, vallásos) erők indukálta elégedetlenség játszott-e nagyobb szerepet?

A középkor városi polgárságában materiális és szellemi elégedetlenség által egyaránt előhívott lázadó erők szunnyadnak — mesterek és legények közt bizonyára sokan a céhszert rabságnak, csak szükséges és megváltoztatandó rossznak érzik. A történész feladata lenne, hogy ebből az elégedetlenségből a fantázia irányította vállalkozói szellemet levezesse, mely először — mint Sombart adataiból látszik — a sok pénzzel gazdálkodó abszolutista államfők fellépése idején bontakozhat ki teljességében és amely szellem a tengerparti városokban féktelen kalandvágy formájában robban elő (Columbus).

Ami a polgári erényeket (takarékoság, mértékletesség, a pihenés aszketikus megvetése) illeti, bizonyos, hogy azoknak vallásos vonatkozásai sok tekintetben fényt vetnek a kapitalizmus szellemi kialakulására, de tulajdonképpen csak probléma-eltolódást jelentenek. Mert ha pl. a puritanizmust a kapitalista szellem főforrásának ismerjük el, felmerül a kérdés, hogy viszont a puritanizmus szelleme honnan keletkezett és így tovább.

De nem vezetnek célhoz a sombarti disztinkciók sem. A kapitalizmus

²² V. ö. M. Scheler: „Probleme einer Soziologie des Wissens”. (Versuche zu einer Soz. des Wissens” c. kötetben).

²³ E formákat a következőkben gyűjtőnéven „berendezkedéseknek” fogjuk nevezni.

²⁴ L. Sombart: „Der moderne Kapitalismus” I. és L. Brentano: „Die Anfänge des modernen Kapitalismus”.

típusának szétválasztása egy seigneuriális vállalkozó-típusra és egy jövőt-félő polgártípusra inkább csak fogalmi tisztázást jelent, mindkettő „ideáltípus”, mely a valóságban a maga keveretlen tisztaságában csak véletlen, „ideális” esetekben fordulhat elő. Bizonyos, hogy a „szerzésre” való törekvés mögött nem mindig áll a javak élvezésének reménye,²⁵ hanem sokszor magának „a” szerzésnek, a nyughatatlan, aszketikus munkafolytatásnak monomániája, ám ha a polgár aggódó, jövőtől való félelme, aszketikus takarékosága döntően fontos szerepet játszott is a kapitalizmus defenzív lábmegvetésében, — a vállalkozó vitalitása nélkül — pusztán takarékoság útján sohasem halmozódhattak volna fel olyan hatalmas tőkék, melyek a modern termelésre való áttérést egyáltalán lehetővé tették.²⁶

A vállalkozónak, mint típusnak a polgártól való (akár ideáltípusi, akár történeti) különválasztása súlyos belső ellentmondásokat rejt magában. Nevezetesen nem akadályozható meg, hogy a vállalkozó és a seigneur fogalmi választóvonalára felismerhetetlenül elmosódjék, holott a seigneur a szellem-tudományi irány valamennyi követőjénél mint a prekapitalisztikus kor uralkodó típusa, sőt a kapitalisztikus típussal szemben mint ellenséges erő szerepel.

Tehát itt sem a bomlasztó analízis, összetartozó lelki tulajdonságok elméleti szétválasztása, hanem csakis megértő szintézis vezethet célhoz. Csak természetes ugyanis, hogy ha a kapitalizmus embertípusáról lefejtünk mindent, ami benne nem tettvágy, nem életkedv, nem hatalomra törő ösztön, nem önbizalom, nem optimizmus, nem nagylelkű, másokat is „élni hagyó” gesztusok, nem bátor kockáztatás, nem a célnak önmagát feláldozó akarása, stb. — úgy körülbelül megkapjuk azt az embertípust, melyet e német tudósok levethetetlen romantikus túlzással a seigneurben ma is látnak. Sőt ez a fogalmi játék odáig mehet, hogy — mint Scheier teszi — felvethető a kérdés: „Hogyan szorítottatott ez a nyájas és zseniális embertípus (a seigneur!) oly működési területre, melynek lényege a józan, folytatólagos munka és számolás?” És mindezt „... tisztán az ügyért való (reinsachlich) odaadással. . . mely természeténél fogva egyénfőlőti értékek felé, az állam, a vallás, a hit, a hazáért való harc . . . felé szokott fordulni?”²⁷ Itt tehát a vállalkozó már niem is „hasonlatos” a seigneurhöz, hanem — horribile dictu — a sajátjait terrénumáról más „idegen” terrénumra kényszerített seigneur, vagyis maga „a” seigneur!

Úgy érezzük, nem követhetjük a pszichologizmust ebbe az útvesztőbe és nem bonthatjuk a kapitalizmus embertípusát ily „ideáltípusokra”, melyek csak fogalmakat tisztáznak (amikkel már azelőtt is tisztában voltunk), de történelmi magyarázatot nem adnak.

Azt állítjuk ezzel szemben, hogy a kapitalizmus embertípusa a biológia östörvényénél — minden élő növekedési és terjeszkedési törekvésénél fogva — eszközeivel, melyek közül a legfontosabbak mind a vállalkozói szellem, mind az aszketikus takarékoság — érvényesülésre tör, miközben a nagyobb társadalmi tekintély kedvéért, a maga szolgálatába állítva abszorbeálja a

²⁵ Sombart szerint történelmileg eleinte még inkább uralkodik a „Rentner-ideal”, hogy t. i. a vagyon valamikor messze a jövőben mégis az élet élvezhetőségére fog szolgálni. De a modern üzletember már magától értetődőnek érzi az „Üzlet” növekedését. A felesleg és tartalékok gyűjtése annyira öncél lett, hogy minden vonatkozása a jólétre elsikkadt. A modern vállalkozó akarata ellenére követi az üzlet expanzív irányát.

²⁶ Sombart kimutatja (Dér. mód. Kap. I. 467-498-ik old.), hogy igen sok technikai találmány (a gőzgép is), mely csak az „ipari forradalom” idején jelenik meg a termelésben, úgy tervben, mint modellben, már a kapitalizmus fellépése előtt teljesen készen állott.

²⁷ M. Scheler: „Der Bourgeois”. (Abh. u. Aufs. II. 316-ik old.)

„seigneurális” szellem egyes — logikailag sokszor ellentétes irányú és sokszor káros „elfajulást” előidéző elemeit is.

A biológiai gondolkozáshoz szokott agyakat nem tévesztheti meg, hogy e típus egyik megjelenítőjében a vállalkozói (a rathenai „Mutmensch”), a másikban a polgári („Furchtmensch”) elem van túlsúlyban, mint ahogy az sem, hogy egyik a másiknak logikai ellentéte. A biológia nem törődik logikai ellentétekkel, fajban és egyedben egyaránt kever logikailag ellentétes tulajdonságokat, melyek mind egyazon célt szolgálhatják.²⁸

Nincs kockázat a jövőtől való félelem, nincs bátorság a veszély tudata, nincs optimizmus a biztonságra (garanciára) való törekvés, nincs önbizalom a jövő kiszámítását akarás, nincs tomboló életkedv a takarékoság és aszkézis feleledő lelkiismerete nélkül — ha erről a típusról beszélünk, csak éppen a *konjunktúra* hullámhátán az előbbi (a sombarti „pozitív”), a *dekonjunktúra* hullámvölgyében pedig az utóbbi („negatív”) tulajdonságok lépnek előtérbe.

Nem egy tulajdonság, hanem a tulajdonságok egész csoportja az, ami az érvényesülés és alkalmazkodás élén halad s ha az a diszharmónia, mely e tulajdonságok és a korszakra vonatkoztatott környezet közt fennáll, egyrészt a környezet sikeres megváltoztatása, másrészt a tulajdonságok alkalmazkodó elváltozása útján kiegyenlítődött és a vezető embertípus elégedetlensége tompult (megszűnt): a tulajdonságok elbasználtnak,²⁹ az elégedetlenség motorikus töltésétől megfosztva merülnek vissza látens állapotukba, hogy az így kialakult világgal régóta szembenálló új elégedetlenségnek és új tulajdonságoknak adják át helyüket.

Az „ideáltípus”, vagyis a valóságban csak szélsőséges esetekben előforduló, keveretlen tulajdonságokat felmutató embertípus fogalma a történelem anyagának tudományos rendezéséhez úgyszólván az egyetlen rendelkezésre álló metodikai eszköz, Ámde ezúttal nincs szó a történelem pusztá „megértéséről”, hanem arról, hogy megadjuk egy kontúrjaiban felismerni vélt új embertípus történelmi beállítottságát és ha lehetőleg tartózkodunk is értékítéletektől, nem mondhatunk le arról, hogy értékítéleteket felidézünk . . .³⁰

El nem kerülhetjük, de döntően fontosnak sem tarthatjuk a közelmúlt é^ a jelen egyes történelmi példáinak analízisét. És bár egyes esetekben már látható az az antagonizmus, mely az új utakat kereső vezetőembereknek a fennálló berendezkedésekkel való tragikus összecsapásában jelentkezik, e vezetők legnagyobb része még mélyen gyökerezik abban a társadalmi talajban, mely a „Soziologie des Wissens” új szellemtörténeti iránya szerint még a legelvoritabb gondolati megnyilatkozásoknak is kényszerű meghatározója.⁸¹ Minthogy ilyenformán a korszellem rányomja bélyegét a kor legellenszégülőbb gyermekére is, e történelmi példákként megemlített vezető egyéniségek is legjobb esetben csak keverékei lehetnek az uralkodó és az eljövendő kor embertípusának.

²⁸ Colbert egyesíti magában a vállalkozót („seigneur”) és a polgárt is, mert miközben nagy állami vállalkozásokat létesít, ezeket mondja magáról: „Nem fecserlek időt, nincsenek élvezeteim és szórakozásaim, sem bálni más üdülésem és természetemnél fogva a munkát, csak a munkát szeretem”. (Idézve Sombart „Der mod. Kapitalismus”-ában I. 842-ik old.)

²⁹ Vagy ösztönössé váltán — és ép ezért megmerevedve, alkalmazkodó hajlékonyságuktól megfosztva, mert amíg tudatos valami és „értelemszerű”, addig rugalmasan alkalmazható (és nem megfordítva, mint az ösztön prédikálói állítják).

³⁰ Burckhardt szerint a történelemben mindennek, ami határozott, felségjoga van mindazzal szemben, ami bizonytalan, határozatlan. („Weltgeschichtliche Betrachtungen” 40-ik old.)

³¹ Wilhelm Jerusalem: „Die soziale Bedingtheit des Denkens u. der Denkformen”. (Scheler: „Versuche zu einer Soziologie des Wissens” c. kötetben.)

Ha viszont másrészt állítjuk is: a tágabb értelemben vett tudományos szocializmus, mint szellemtörténeti *jelenség* azt mutatja, hogy mintegy másfél évszázad óta él a kapitalista városi társadalomban egy embertípus, mely képességei és különleges tulajdonságai kifejlesztésére a lehetőséget az individualizmussal szemben a kollektivumban látja — ez semmiképpen sem jelenthet azonosítást a kátyúba jutott európai szocialista mozgalmakkal, melyeknek sikertelenségét éppen abban látjuk, hogy túlságos mélyen gyökereznek az éppen uralkodó típus szellemi talajában, sőt egyes vezetőik e típusnak tiszta megszemélyesítői.³²

És ha az új típus kérdésének a mondottakból következően nem is lehet u. n. „irodalma”, úgy hisszük, nem járunk járatlan utakon, ha a történelemben jelenleg ható erők feltárása céljából az életben ható és megfigyelt irányzatok óvatos értelmezéséhez fordulunk segítségért „Aki ezeket a dokumentumokat gyűjteni és rendezni akarja” — mondja Breysig,³³ — „annak kérdőleg először az *élethez* kell fordulnia. ... A történelem is tud erről mesélni, ám ez oly képet ad, melyet a hagyomány (Überlieferungen) hiányosságai eltorzítottak, míg ugyanakkor az élet e történetét napról-napra újból szemünk elé tárja”.³⁴

Végül figyelmeztetnünk kell még arra is, hogy — amint arra Spranger is rámutat³⁵ — egy történelmi embertípusból sem hiányozhat teljesen a másinak még oly távoleső tulajdonsága, mert máskülönben „gazdaság”, „tudomány”, „művészet” stb. már rég egymástól elzárt, külön világok lennének. Ám az ember társadalmát éppen az különbözteti meg egyes rovarfajták társadalmától, hogy benne a munkamegosztás révén végbemenő tulajdonság-kiválasztódás sohasem lehet olyan mértékű, mely a faj egységét megbontja és a fejlődést mindig „egész” emberek hordozzák.

„A nagyszerű egyoldalúságok” — mondja Spranger,³⁶ — „heroikus erejű képződmények. Vannak azonban egyoldalúságok, melyek korcs képződményeket jelentenek és az életképtelenség határát súrolják. Fejlődés és pusztulás csak állapotai egyazon folyamatnak, így szoktak érezni tárgyi szempontból bomlási jelenségeket — subjektive, egyideig még, haladásnak”.

Nem járhatunk messze a kérdés magvától, ha, Spranger e tételét a jelenre alkalmazva, úgy véljük, hogy az emberek nagy tömegei előtt még magátóléltetődnök, örökérvényűnek és haladásnak tetszenek a hanyatló típus oly egyoldalúságai, melyek már az életképtelenség határán járnak és talán életképtelennek, de mindenesetre szokatlannak, „nem okosnak” és fantasztikusnak olyan egyoldalúságok, melyek tűzszlopként mutatnak egy új embertípus és a zsákuccába jutott kultúra továbbfejlődése felé!

II. Pusztán célszerűségből előnyösnek tartjuk új terminológia bevezetését, mert érzésünk szerint sem a „kapitalizmus embertípusa”, sem a „polgár”, sem pedig „a bourgeois” nem olyan megjelölés, mely az azt megelőzően uralkodott („seigneurális”), vagy a bizonyítandóan most előretörő embertípussal szemben éles megkülönböztetést foglalna magában.

Két fontos tulajdonságáról „takarékoság-haszonelvi” (röviden: „haszonelvi”) típusnak neveznök a kapitalizmus embertípusát, hangsúlyozva, hogy a

³² A szocializmusnak, mint mozgalomnak e szempontból való történelmi feldolgozása egy későbbi tanulmány tárgya lenne. E területen jelentős lépésnek tekinthető Rubin Lászlónak e folyóirat 1931. novemberi számában megjelent tanulmánya: „A szocializmus átalakulása”.

³³ Kurt Breysig: „Persönlichkeit und Entwicklung”. (I. 30-ik old.)

³⁴ Hasonlóan ír Spranger „Lebensformen” c. műve előszavában.

³⁵ U. o. 397-ik old.

³⁶ U. o. 116-ik old.

„haszonelvet“* (utilitarizmmst) mindenkor önérdekkel kapcsolt szűkített értelemben gondoljuk. Mert úgy a szerzés aszketikus művelése, mint a szerzés tárgyának remélt élvezete háttérben az *én* áll,³⁷ szemben az előző korszak struktúrájával, ahol a gazdálkodás fókuszában is mindig vérségi vagy vallási közösségek állottak. (Hagyománytisztelő-hierarchikus típus kora.) A két típus kora közti átmenetet a „Soziologie des Wissens” egyik munkatársa így jellemzi: „A tradicionális kötelekektől különváltak és dolgukat többé nem atyafiságokra és határvédelmi közösségekre („Sippen und Markgenossen”), hanem *magukra* összpontosították.”³⁸

Azt lehet mondani, hogy a gazdálkodó alany oly mértékben távolodik a kapitalizmus emberideáljától, a takarékoság-haszonelv tiszta embertípusától, amely mértékben nem az én, hanem valamely szervezet, vagy közösség áll gazdálkodásának célpontjában. Amíg azonban ez a szélső individualizmus magátólértetődővé és az ellenkezője abnormissá vált, a kapitalizmus hőskorának aszketikus típusa a gazdasági, erkölcsi és jogi konvenciók széles frontján harcolt a tradicionálizmus ellen és be nem vallott elveit erkölcsi parancsok mezébe burkolta.³⁹

Adam Smith gondolatvilágában már nyilvánvalóan kifejeződik az a *célvallás* (így nevezhetjük azt, amit cél érdekében vall az ember), mely szerint az önzés nemcsak a gazdaság egyensúlyának és a haladásnak előfeltétele, hanem végső fokon egybeesik a legfőbb társadalmi igazságosság fogalmával is.

Ha ma vannak írók, akik megpróbálják átköltetni a kapitalizmus egocentrikus jellegét, ez azt jelenti, hogy e típus életérzése gyengülőben van, büntudata újraéled, az egoizmust kezdi szégyenletesnek érezni és a legnagyobb mértékben eltávolodott már attól a smithi öntudatosságtól, mely az önzés maradéktalan érvényesüléséből a társadalmi igazságosság érvényesülését vezette le.

Jól megfigyelhetjük e típus életérzésének gyengülését azokban az ellentmondásokban, melyek a gazdasági élet tollforgató vezetőinek műveit tarkítják. Egyébként is megbízható dokumentumok ezek, mert közvetlen ismeret és önismeret révén rajzolják meg a takarékoság-haszonelvi típus portréját.

Carnegie „Empire of business” c. művéből (1906) megtudjuk, hogy az üzletemberek nagyrészt nem is a haszonelv, hanem a dicsőség szeretete fűti. Ennek a nyilvánvaló „szégyenkezésnek” ellentmondását (megtaláljuk a 219-ik oldalon, ahol kitűnik, hogy a „pénzcsinálás szeretete kétségtelenül első feltétel az üzleti karrier előtt álló fiatallemnél.” Továbbá a 114-ik oldalon: egy nagy üzlet sem számíthat huzamosabb sikerre, ha nem oly praktikus emberek kezében van, akik a nyereségben anyagilag érdekelve vannak.

„Veszedelemek” cím alatt sorolja fel azokat az érzéki élvezeteket, melyekkel a haszonelvi típus takarékoságra és aszkézisre hajlamos szelleme — amint azt az eddigiekből láttuk — örökös hadilábon áll. Ezzel összefüggően a következő mottók olvashatók: „Expenditure always within income”, „Investing of the save”.

³⁷ Vagy az „én” üzletem, az „én” vállalatom. Az én kikapcsolódása — mint azt a bürokratizálódás folyamatának tárgyalásánál később meg látni fogjuk — a kapitalista szellem hanyatlását jelenti.

³⁸ Paul Honigsheim: „Stileinheiten zwischen Wirtschaft und Geisteskultur”. (M. Scheler: „Versuche zu einer Soz. des Wiss.” c. kötetben, 259-ik old.)

³⁹ Tönnies finom disztinkcióban vázolja ezt az átmenetet a „Gemeinschaft”-ból a „Gesellschaft”-ba, amikor a hűséget, hitet, bizalmat, amit a csoportok tagjai egymás iránt éreztek, nemsokára az elvi bizalmatlanság, az atomjaira hullott csoportok versenyző racionális egységei váltják fel, akik érdeellentéiket szerződésük útján egyenlítik ki. E bizalmatlanság egyik végső kifejlésének tekinthető a különböző európai államoknak a lefegyverzés kérdésében folytatott politikája. Be akarják csapni egymást és ugyanakkor félnek attól, hogy a másik becsapja... (L. Gorkij: „Réponse à un intellectuel”. La Paix mondiale 1931. jún.-júl. száma.)

Megtudjuk továbbá, hogy nem kell hinni a körülmények kényszerítő erejében, mert aki elbukott, annál hiányzott a helyzet helyes megítélése és nem számította ki előre a várható eseményeket. Ebből némi naivitással azt gondolhatnia valaki, hogy minden üzletember, aki nem bukott meg, ezt a jövőre vonatkozóan végzett helyes számításainak köszönheti. Carnegie itt nyilván érzi a haszonelvi típus egyik legfőbb hiányosságát és szeretné, ha a perspektivikus életérzés, mely a jövő embertípusának egyik várható jellegzetessége lesz, legalább a haszonelvi típus kéréseinek tulajdonsága lenne.

Továbbá: Az üzletben való gyakorlati nevelkedés predesztinál a vezetésre, de beismeri, hogy egy előnye meg van a teoretikusan képzett embernek: nevezetesen az, hogy az igazság utáni vágy a tudományos beállítottságú agyat képesé teszi új ideák befogadására, mert nincsenek előítéletei az új metódus iránt, még ha azt más is fedezte fel. Carnegie észre sem veszi, hogy a „gyakorlati” típusnak e hiányossága, mely őt a tévedés melletti makacs kitartásra bírja, legszebb magyarázatát találja a 206-ik oldalon. „A presztízs nagy dolog, barátim ... az az ember, akinek tévedést kell beismernie ... valóban nagyon rossz helyzetben van” (sic!)

Államférfiúi ideálja a devonshirei herceg, „ímert mindkét párt bizalmát bírja (!). Elnöke a Barrow Steel Companynak.” További ideáljai az aagol konzervatív kabinet (1906) tagjai, „mert összesen hatvannégy igazgatósági tagságuk van különböző kereskedelmi, ipari- és bánya-társulatoknál.”

A „Siker Evangéliumában” idézi saját előre megszerkesztette sírfeliratát, mely így hangzik: „Itt nyugszik egy ember, aki értette, mint vétesse körül magát nálánál rátermettebb emberekkel.”

Portrénk dr. Hermann Brinckmeyernek: Hugo Stinnesről írt könyvében (1921) további vonásokkal bővül. A Stinnesek, mint gályarabok vannak művükhöz láncolva s bár az élet urai. az élet könyvének számos lapja örökre csukva marad előttük. Maguképitettie művük falain által még oJly királyi akarat révén sem jutnak túl s tán sose gondolnak arra, hogy tulajdonképpen miért is alkotnak.

Teóriákkal nem barátkoznak, teóriákat nem fejlesztenek. (Carnegie „teóriái” e tiszta típus szemében már bizonyára dekadenciának tűnnek fel.) Ha a munkásnak a vállalat nyereségében való részesedését nem ellenzi, ezt bizonyára csak azért teszi, mert ettől a munkateljesítmény eddig még sohasem tapasztalt nagy felfokozását reméli.

E jellegzetességek felsorolását tetszés szerínt folytathatnók és kiegészíthetjük portrénkát a politikai életből vett példákkal is, mert hiszen az uralkodó típus rányomja bélyegét a kultúra egész területére.

A háború utáni autarkisztikus törekvések tudvalevőleg nagyrészt Franciaországból indultak ki, ahol — hogy lépést tartsanak Németország növekvő produktivitású iparával, melynek szülője a „Kriegswirtschaft” racionális szelleme volt — a védvámokat egyre-másra emelték.⁴⁰ Míg Németország a haditartozásokra nyújtott „halasztásokat” iparába investálta, addig Franciaország kezdettől fogva „bankpolitikát” folytatott és ami most történik, azt úgy nevezik, hogy Németországnak meg kell szenvednie a háború utáni könnyelmű költségeikért.

E félelmi pszichózisból táplálkozó politika félreismerhetetlen hordozója a francia kisburzsoá, melynek államférfiúi típusa — Poincaré. „A francia rentier” — mondja Russell,⁴¹ „a nemzetközi politika nagy erői közé tartozik, ő az, aki által Franciaország megerősödött a diplomáciában és meggyöngült a háborúban, növelvén Franciaország tőkekészletét és csökkentvén a francia

⁴⁰ L. Dr. Brinckmeyer: „Hugo Stinnes”. (70-ik old.)

⁴¹ Bertrand Russell: „Principles of Social Reconstruction”. (116-ik old.)

ember-készletet.”⁴² Nem véletlen tehát, hogy ma, a növekvő bizonytalanság-érzet korában éppen a francia kisburzsoá (a sombarli „negatív” tulajdonságok prototípusa) diktál fegyverkezési, tőkehalmozás és hitelmegvonási iramot a világnak.

Már a vállalkozó és polgár tárgyalásánál jeleztük, hogy a jövőtől való félelem, a biztonságra való törekvés (vagyongyűjtés, takarékosági aszkézis stb. 1 — hiszen az individualista társadalom gazdálkodó alanya egymaga áll szemben a gazdaság alig kiszámítható, anarchisztikus erőivel — mily alapvető jellegzetessége a haszonelvi típusnak. Szeretne a jövőbe látni, de távol van attól, hogy ezt a jövőt tudományos módszerrel kiszámítani, vagy meghatározni, *eldönteni* akarja. Nem jut túl azon, hogy a katasztrófától való leltében annak elkerülésére bizonyos, a *mágia* határán járó óvintézkedéseket tesz. Ez az ő „racionalizálása”. Annyiban mágikusak ezek az óvintézkedések, amennyiben már régen „precedenssé”, „gyakorlattá” váltak és akkor is alkalmazza őket, ha még soha elő nem fordult feladat előtt áll. A kapitalizmus eredeti racionalizmusából már régen tradicionalizmus, gyakorlatimádat lett. — Ahol e típus vállalkozói optimizmusa, a jó szerencsébe vetett hite és merészsége végződik, ott kezdődik e mágikus „gyakorlat” birodalma, hogy a/után — ha a „precedensek” alkalmazása csütörtököt mond — tökemenekülésben jelentkező páni félelem vegyen erőt a lelkeken (Pl. a Creditanstalt bukása). Csak természetes, hogy ez a félelme a haszonelvi típust ingadozóvá, azaz „gyakorlatiassá” teszi, ami azt jelenti, hogy csak *a pillanatnyi* megoldások iráni van érzéke.

Bebizonyítottan áll, hogy a franknak 1927-ben történt stabilizációja nem Poincaré államférfiúi előrelátásának, hanem véletlenek szerencsés összetalkozásának műve volt, ami Poncaré páni félelemben kapkodó ingadozásától teljesen függetlenül, sőt annak ellenére következett be.⁴³

Poincaré 1926 július 25-én a „teljes revalorizáció” jelszavával alakította meg kormányát. Ez a „revalorizáció”, amelytől Poincaré a francia gazdasági élet gyógyulását várta, a tiltakozó francia pénzügyi tudomány véleményével szemben nyilvánvalóan egy „mágikus precedens” alkalmazása volt, mert hiszen a pénz névértéke semmit sem jelent. A középkorban az angol font és a frank közt 1:1 volt az arány és a háború kitörése előtt, amikor ez az irány a frank „hátrányára” eltolódott (1:25), Franciaország mégis a világ bankárja volt. De a „revalorizáció”-rögeszmének politikájában a rentier-k azért is támogatták Poincarét, mert kötvényeik így eredeti értéküket ismét visszanyerték volna.

Amikor aztán kiderült, hogy a francia frank gyors emelkedése a revalorizáció felé az ország közgazdaságát a katasztrófa irányába sodorja (pl. az export megbénulása), Poincarén kapkodó félelem vett erőt, ami egykorú, idevágó beszédeiben jutott kifejezésre. E beszédekben „a francia frank diadalmas előrenyomulásának” a háborús önfeláldozás frázisaira emlékeztető hangoztatásával próbált lelket önteni önmagába és környezetébe.

A revalorizáció nem következett be, a frank az olcsó élet és az export-képesség szerencsés szintjén stabilizálódott. Ez azonban nem Poincaré érdeme, mert ő — mint beszédeiben többizben hangoztatta — csak nehéz szívvel mondott le a lépcsőzetes revalorizáció („revalorisation par paliers”) „precedenséről”, amit — ha az eszközök rendelkezésére állanak — bizonyára épúgy megvalósított volna, mint angol szellemi pendantja, Churchill — az aranystandardot.

⁴² Scheler nem eléggé meggyőző érvelése szerint a kapitalista típus kihalása várható volna azért is, mert e típus számító-számoló (rechnerisch) tulajdonsága és az utódok csökkenő száma közt szoros összefüggés van. („Zukunft des Kapitalismus.”)

⁴³ C. Rouvel-Meyer: „Incertitudes et Variations de M. Poincaré et de ses prédécesseurs en matières financières”. (1927.)

Adam Smith a közjólét és haladás ügyét kész volt átengedni az egyénnek, illetve az egyén ama törekvésének, hogy saját helyzetén javítson, mert úgy látszott, hogy a szabadverseny automatikusan apasztja a termelést, ha a túlprodukciónak következtében áresés áll be, vagy felemeli a munkás bérért abban a termelési ágban, melynek termékei iránt szükséglet mutatkozik, mint ahogy általában automatikusan egyensúlyban tartja a gazdasági élet páros ellentétekben jelentkező összes erőit. Ha ebben hiszünk — mondja Keynes⁴⁴ — úgy a társadalom javításán gondolkodó filozófusok (szocialisták) visszaléphetnek és a haladás ügyét átengedhetik az üzletembernek, aki azáltal, hogy saját érdekét követi, egyben csodálatosképpen a társadalmi igazságosság és haladás misszióját tölti be.

Ennek a történelem által keservesen megcáfolt célvallásnak egyik újkori követője a valóság jelenlegi irányítói közül: Henry Ford.

„My Philosophy of Industry” című könyvében fejti ki azt a már közlőhelyé vált frázist, hogy adjunk a munkásnak magas bért, mert ha a munkás többet vásárol, ez stimulálja az üzletet és így növekszik a „prosperity”. Ne avatkozzunk hát az egyén dolgába, mert az egyén jóléte az összesség jóléte („. . . that what benefits one is bound to benefit all”) és nem megfordítva, mint azt a szocialisták állítják, kik az egyén jólétét az összesség jólétén keresztül akarják elérni.

Előfeltétele ennek a perpetuum mobile-nek, hogy a munkás egyre többet vásárolhasson, vagyis, hogy egyre többre legyen szüksége. A szükségletek e végnélkül növekvő tengere valóban mindig kedves délibábja volt a haszonelvi típusnak. Ennek magyarázatát Scheler a haszonelvi típusnak saját lelki üressége felett érzett metafizikai kétségbeesésében látja, mely őt a „külső” dolgok árjába dobja — mintegy narkóziképpen.⁴⁵

„Az emberek igényei napról napra növekednek és a szükséglet azok kielégítésére — szintén” — mondja Ford.⁴⁶ Ám a fák nem nőnek az éjig és a fogyasztást (a szükségleteket) ad infinitum fokozni még akkor sem lehet, ha az erre «vonatkozó számításokat egy teljesen rendszeresen termelő, áttekinthető kollektív társadalomban végeznők is. Az autópárházban már a válság kezdetén mutatkozott a túltermelés — mint ahogy Amerikáinak a fordí/mussal és a „prosperity” tanaival átítatott egész közgazdasága a termelés és fogyasztás diszharmoniaját nyögi. A történelem mégegyszer rácáfolt a laissez-faire elméletre⁴⁷ és a kapitalizmusnak ez a vélt rugalmas automatizmus, mely a valóságban a maga tisztaságában soha fenn nem állott, most teljesen szünetelni látszik.

Ez azonban nem akadályozza meg a szabadverseny új apostolait abban. — miként pl. Mises — azzal érveljenek, miszerint a zavarok, melyek

⁴⁴ J. M. Keynes: „Laissez-faire and Communism”, (13-ik old.)

⁴⁵ M. Scheler: „Der Bourgeois und die religiösen Mächte”. (Abh. II. 378. old.)

⁴⁶ H. Ford: „My Philosophy of Industry”. (17-ik old.)

⁴⁷ Ennek okait a közgazdaságtan történelmi iránya: a historizmus nagyjában már tisztázta. Sőt a szabadversenyben hívő Mengert idézhetnek („Untersuchungen über die Methoden der Sozialwissenschaften”, 74-ik old.), aki szerint ha igaz is volna, hogy az emberek mindenütt és mindig önérdéküktől hajtva cselekszenek, a tapasztalat szerint e gazdasági érdekekkel sincsenek mindig tisztában. Sombart a gazdasági tévedésen kívül még egész sorát említi azoknak a motívumoknak, melyek a saját előnye hajtotta „homo oeconomicus” ellen dolgoznak. Nevezetesen a tradíció, részvét, kényelmesség, társadalmi állás, divat, politikai ok stb. („Der moderne Kapitalismus”, I. 545-ik old.). Itt tehát az történet, hogy a haszonelvi típus felállított egy elméletet („célvallást”), mely szerint mindenkit olyan elvek vezetnek, mint őt magát. Részben indokoltta teszi eme hiedelmet és célvallást az, hogy az uralkodó típus pályájának zenitjén úgylátszik, mintha szelleme korlátlanul uralkodnék a dolgok felett.

a gazdaság egyensúlyát jelenleg is megbontják, nem szólnak a gazdasági szabadság ellen, mert gazdasági szabadság a történelemben — eddig *sose* volt. Mintha bizony nem a haszonelvi típus belső tulajdonságaiból következne éppen, hogy a gazdasági élet a szabadságtól mindig a monopóliumok, trustök és vámsorompók világa felé tendál. Sem a bankok hitelpolitikáját, sem egyéb monopolisztikus jelenségeket nem lehet a kapitalizmuson belül idegen testeknek tekinteni. Értelmi ellentmondás az a követelés, hogy a szabadverseny helyre-, vagy visszaállítassék, mert a gazdasági szabadság fogalmában pl. trustök szabad létrehozása is bennfoglaltatik és ezt a lehetőséget a haszonelvi típus kiaknázatlanul hagyni *sose* fogja. Vagy elképzelhető a trustképzés megakadályozása „szabad” rendszerben — állami beavatkozás nélkül? . . .

A jelenlegi „válság” csirái a kapitalisztikus gazdálkodásban már eleve el voltak vetve és pedig ép az erők szabad versengésében, a „laissez-faire” szellemében, mely a haszonelvi típus individualizmusának úgy kell, mint az élőnek a levegő. A gazdasági életet jelen állapotában kioperálhatatlanul átszövő, „az erők szabad egyensúlyát” örökre elodázó monopóliumok ugyanis történelmileg úgy foghatók fel, mint *éppen* a szabadverseny, vagyis a magángazdaság korlátozásától visszavonult állam attitűdjének következményei. Az érdekeltségek kezében levő állam beavatkozása pedig most már csak új monopóliumok szülőanyja lehet. A monopóliumok szervesen fejlődnek ki, folytatásképp a szabad gazdálkodás szabadon ható és monopóliumokká szabadon tömörülő erőinek. Vagy azt gondolják a szabadverseny új prófétái hogy a haszonelvi típus, mely a kormányokban is helyet foglal érdekeltségeivel, valaha is lemondana monopolisztikus helyzetéről és pl. a vámsorompót leengedve odadobná protegált iparát a pusztulásnak? (Páneurópai Ép az a haszonelvi típus és a kapitalizmus lényege, hogy ez ellenkezik szellemével, mely sohase a közzgazdasági érdeket, hanem mindig csak kizárólagosan a magángazdasági érdeket veheti figyelembe!

Ford egyébként kitűnő ismerője az üzletember típusának és látja már azon tulajdonságait, melyek romlásba viszik. Érdekes, mint foglal állást a haszonelvi típus aszketikus célvallásával szemben, mely a pihenést és szórakozási „vesztett” időnek tekinti. „A siker két legnagyobb akadálya” — mondja továbbá⁴⁸ — „a félelem és a büszkeség”. „Az ipari reorganizáció annyi ellenzéssel főleg a büszkeség miatt találkozik.” „Egy kis megfigyelés azt fogja mutatni, hogy a büszke ember többnyire a *rossz* dologra büszke.” „Ha az ember szerelmes lesz *saját* metódusába, *saját* rendszerébe ée azokat legfőbb fontosságúvá avatja; ha nem szenvedheti a hozzáértő kritikát... útja lefelé visz.” (V. ö. azzal, amit Carnegie a teoretikus emberrel kapcsolatban mond.)

Tegyük hozzá, hogy a haszonelvi típus egocentrikus beállítottságánál fogva e „presztizs”-rögeszmére módfölött hajlamos. S ha ehhez vesszük még, hogy mindenféle „elmélettel” és a tudományos szellemmel, mely a presztizsmánia egyetlen ellenszere és amelyben jövő ellenlábását már megérezte — hadilábon áll, úgy menthetetlennek kell tekintenünk, inert makacsul ki fog tartani még felismert tévedései mellett is.

A tévedésekhez való makacs ragaszkodás másik fő forrása a presztizs mellett: a „precedens”. A világ tartalékai — mondja maga Ford is⁴⁹ — a félelemből származnak Ám ugyanaz a félelem, mely egyfelől tőkék felhalmozódását lehetővé tette — másfelől rokon a jövőtől, a változástól való félelemmel és ez a takarékosság-haszonelvi típust arra bírja, hogy ragasz-

⁴⁸ „My Philosophy of Industry”. (81-82-ik old.)

⁴⁹ U. o. (85-ik old.)

kodják a „már egyszer volthoz”, a precedenshez,⁵⁰ még ha eme „egyedül helyes út” látszatának megőrzésén emberek, iparágak, országok mennek is tönkre.

A mondottak után talán megértjük, miért ültethető át még a legjobb elgondolás is oly nehezen a gyakorlatba, miért bélyegez e típus sietve „elméletnek” mindent, ami „gyakorlatával” nem egyezik, hogy ezzel az agyonhallgatott rossznak saját tudatába tán soha teljesen fel nem kerülő érzetét elaltassa. (Mert, ami kellemetlen, arról ugyebár nem beszélünk?)

Most már értjük talán, hogy a „Plánokból” és „planekből” mért lesz olyan kicsiny valóság, hogy a „Népszövetség” miért csak „álom” és „elmélet” és hogy a konferenciákon miért foigniak örökké csak „elhatározni” dollgokat.

Jellemzően írja Emil Lederer, — bár okát ily világosan ki nem fejtí — hogy „a kapitalizmus válságát kapitalista eszközökkel is meg lehetne szüntetni, de éppen csak *lehetne* („... aber doch nur eben *könnte*”) ha ezeket az eszközöket alkalmaznák . . .”⁵¹ Csakhogy ez nem *logikai*, hanem éppen *tény kérdés* és előttünk nem kérdés, hanem tény, hogy a haszonelvi típus a precedensek szent gyakorlatától nem tér el, mert merev dogmák már ezek, melyek a típussal együtt fejlődtek és vele együtt fognak elpusztulni.

Hiába állapítja meg egyik kritikusa Keynesről,⁵² hogy az idők igazolták ott, ahol politikusok és bankárok tévedtek nevezetesen a béke⁵³ és az „aranystandard”⁵⁴ következményeit illetőleg. A haszonelvi típus továbbra sem fog adni ily profétának fellépő tudósokra, akik a jövőt — amely az ő számára mindig „bizonytalan és titokzatos” fog maradni — akarják kifürkészni az efféle „elméletekkel”. Keynes nem az ő emberük. A jövő „bizonytalan”, óvatosnak kell lenni és az országot Churchillek kezére bízni, akik nem fordítják fel a precedensek (itt az „aranystandard”) megszokott rendjét Különben is csak gyakorlatiatlan, idealista tudósféle mondhat le egy pusztá meggyőződés kedvéért állásáról⁵⁵; a gyakorlati vezető kitar állásában és tovább húzza fizetését akkor is, ha meg van győződve arról, hogy amit tesz vagy tenni segít, az országokat dönt romlásba.

*

A tévedések kiküszöbölésére való törekvés egyik varázseszköze a bürokratizálódás, mely úgy Sombart, mint Lederer szerint biztos jele annak, hogy a kapitalizmus végső fázisát éli. „A kapitalista gazdálkodás széles vezetőrétegei — bizonyára nem a fizetéseket, hanem a biztonságot tekintve — hivatalnoki fedezékekbe vonultak”.⁵⁶ Tehát a félelem, a „negatív” tulajdonságok lépnek most előtérbe. „Ám ez a kapitalizmus élettörvénye ellen vét, mert hiszen (a kapitalizmus) az önálló vállalkozók széles rendjével nőtt naggyá.”⁵⁷

⁵⁰ Hogy mily szent babonáról van szó, hogy az „egyszer már volt” mennyire szentesíti a gyakorlatot, mely nem is más, mint precedensek láncolata, bizonyítja a kereskedelmi levelezésben használt ismert formula, mely mindannyiszor felbukkan, ha a „gyakorlattól” eltérnek és azt akarják, hogy ez *mégse* számítson. („A jövőre való minden precedens [vagy: prejudicium] nélkül.”)

⁵¹ E. Lederer: „Wege aus der Krise”. (29-ik old.)

⁵² Arthur J. Pent: „The Philosophy of Mr. J. M. Keynes”. (The Criterion 1932. április.)

⁵³ Keynes: „The economical consequences of Peace”.

⁵⁴ Lásd „The Nation & Atheneum” London 1924-31. évfolyamaiban Keynes-től megjelent különböző cikkeket az aranystandardról.

⁵⁵ Keynes tudvalevőleg akkor (1920), amikor a béke gazdasági következményei előtte már nyilvánvalókká lettek, úgy az angol kincstárnál, mint a párisi és azt követő konferenciákon viselt összes tanácsadói állásáról lemondott.

⁵⁸ Lederer: i. m. (26-ik old.)

⁵⁷ Ugyanott.

A tévedésektől való szorongó félelem ösztönzi a haszonelvi típust arra, hogy a tévedések varázslatos megelőzésére a legkomplikáltabb önellenőrzési módokat teremtsen meg. Ugyamazoni hosszú definícióknak és megelőléseknek felesleges, sőt komikus ismételtetését jól megfigyelhetni szerződésekből, kötelevekben, ami kölcsönös monomaniás bizalmatlanságból fakad és abból a babonából, hogy baj, tévedés, vagy visszaélés származhat abból, ha nem ismétlik mindannyiszor, valahányszor szó van róla, egész terjedelmükben pl. a szerződés tárgyát, körülményeit és a már jónehányszor felsorolt feltételeket.

Az üzletembernek, az üzleti életnek ez annyira második természetévé vált, hogy a felesleges ismételtetésekben rejlő komikumot (mely a varázsszó mormolásához hasonló művelet) már csak *kivülállók*, pl. művészek, írók észlelhetik, míg a „szakmabelinek” életében sem jut eszébe, hogy itt valami egyszerűsíthető, talán egészen elhagyható lenne.

A kapitalizmus invenció-készségét és gépezetének drágulását megbénító bürokratizálódás tehát nem utolsó sorban erre — a típusra olyannyira jellemző — félelemre vezetendő vissza, mely félelem valamikor a kapitalizmus diadalmas emelkedésének idején pl. „az előre való gondoskodás” (Vorsorge) révén a fejlődés oly hasznos mozgató rugójának bizonyult.⁵⁸

E félelem régen elhagyta természetes ágyát és a „tudat alatt” valóságos pszichózissá sűrűsödött (hitelmegszorítások, biztosíték-halmozás), a has/on-elvi típus (jungii értelemben vett) „libidója” rohamosan visszakozik és ma már ott tart, hogy e pszichózisból előugró cselekedetei a tébollyal határosak. A világ sorsát örültek intézik.

Mint ahogyan Ibsen drámájának hőse, John Gábriel Borkman mondja: „A Pénz szunnyadó szellemei elszabadi Itak”. Anyagi szubsztanciája az arany — nem számít többé,⁵⁹ haniem a katasztrófától való félelem diszpozíciójának megfelelően a *bizalom* az, ami pénzt termel és a bizalommal együtt a pénz is elpusztul. Ebben a helyzetben az a látszat, mintha a gazdasági élet összes jelenségei primár lélektani okokra lennének visszavezethetők.

Ott van a katasztrófától való félelem mindenütt, ahol tőke van jelen, s mint ahogy azt a tisztán tényeket leíró közgazdaságtan mondja: α tőke visszaozönlik a bank páncélszekrényei felé, ami a pénz megváltozott képlete szerint a tőke teljes megsemmisülését jelenti. A munkanélküliség-termelés-fogyasztás egyre szűkebb köreit írja, a gazdasági életben a vállalkozástól tartózkodó egyre óvatosabb „precedens”-típusok kerülnek előtérbe. (A francia kisburzsoá).

A katasztrófától való félelem átlépi az országhatárokat, de nyomában sem áru, sem kivándorló munkás azokat át nem lépheti. Minden ország háborúra készül,⁶⁰ vagy legalább is valami határozatlan katasztrófa közeledtetét érzi s természetszerűleg önellátásra törekszik, hogy mindene meglegyen, ha itt a világégés. Ipari államokban agrárius kormányok kerülnek uralomra, kiviteli agrárországok létjogosultsága is kérdésessé vált. Magas vámfalakban így kristályosodik ki a haszonelvi típus katasztrófától való félelme az országhatárokon.

Vajon a katasztrófa-e a félelem oka, vagy *éppen* a félelem fogja-e előidézni a katasztrófát? Tyúk vagy tojás kérdése ez.

De tud-e más lenni a haszonelvi típus, mint ami fejlődésében eleve meghatározva volt? ...

*

⁵⁸ A bürokratizálódás talán talán csak a két angolszász államban ütközik a machi értelemben vett gondolkozás és kifejezés ökonómiájának ellentétes áramába, aminek okát főleg az egyszerűséget és világosságot szerető angolszász szellem és nyelv sajátosságában látjuk.

⁵⁹ V. ö. Me Kenna: „The true function of Gold”. (New Statesmen 1932, II. 6.)

⁶⁰ A Review of review (London) egyik karikatúrája Mars istent ábrázolja, amint *percenként* 200 fontot szed az angol adófizetőtől.

III. A jövő uralkodó embertípusához főleg két tulajdonság irányában közelíthetünk. E két tulajdonság természetesen szembefordul a haszonelvi típus életérzésével. Az egyik tulajdonság a haszonelv kiterjesztése az egyénről a *közre*, a másik — a jövőtől való félelem mágiikus „biztosításszerű” elűzésével szemben az a *hit*, hogy az ember a *jövőre* nézve pontos *számításokat* végezhet, sőt a jövőt előre meg is határozhatja, *irányíthatja*. Mint megint látni fogjuk, sem az egyik, sem a másik tulajdonság külön nézve megértést nem adhat, mert — amint értekezésünk elején jeleztük — nem egy tulajdonság, hanem a (tulajdonságok összetartozó csoportja az, ami az érvényesülés élén halad. Az újfajta önzetlenség és a perspektivikus (elméleti, tudományos) életérzés végső fokon szintézisben, *egyazon* embertípusban esik össze.

Bár úgy a haszonelv kiterjesztése íái közre („önzetlenség”), mint a perspektivikus életérzés alapján véve *célszerű* és ekkép nem más, mint a kapitalista embertípus „racionalizmusának” továbbfejlesztése: az uralkodó embertípus ezeket az idegen erőket már régen érzi és azok ellen ressentiment-nal védekezik. Előbbi esetében az „egyedül okos, mindent megmagyarázó önrdek”⁶¹ szemben az „élhetetlen, idealistával”, utóbbi esetében a szent „gyakorlatiasság”, vagyis a jelen túlértékelése szemben az „ábrándokat kergető teoretikussal” vagy a „gyakorlatiallan elmélettel”. Ez utóbbi formula menti a haszonelvi típust, ha nem kezd semmi újat, ha makacsul kitar eddigi gyakorlata mellett, ha nem alkalmazkodik az új feltételekhez, mert hiszen „az elméletet úgyse lehet megvalósítani”.

Az „elméletet” azonban meg *lehet* valósítani, habár itt Rathenau fenntartását kell magunkévá tennünk: „Aki valaha is megpróbálta, gondolatokat, melyek a meggyőződés szabad régiójából származnak, a valóság talajába átültetni, aki ezt a kemény, mindig jutalmazatlan fáradtsággal járó, előre elképzelhetetlen munkát ismeri, az elveszti respektusát a szimmetrikusan kérők teorémák, a szép gondolatok előtt, amik az érzéki megjelenítés alábecsüléséből származnak”.⁶²

Rathenau tehát, aki a valóság irányítói közé tartozott és akit ép ezért e kérdésben feltétlenül illetékesnek ismerünk el, *hitt* oly gondolatok megvalósításában, melyek a „meggyőződés szabad régiójából” valók, habár kemény munka árán; — agyrémekek megvalósításában viszont mi sem hiszünk.

De nézzük meg közelebbről, mit jelent a „gyakorlat és elmélet” ez ellentéte, mely mögött — mint jeleztük — két különböző embertípus két különböző életérzése lappang.

Müller-Freienfels: „Irrationalismus” (1922) c. művében⁶³ az üzletember „gyakorlatiasságát” a következőképpen jellemzi: „Idetartoznak a kereskedők, akik a legkifinomultabb szimattal a szüntelenül ingadozó konjunktúrájú társadalmi élet iránt — az alkalmat villámgyorsan üstökön ragadják, idetartoznak a politikusok, akik csalhatatlan lelki tulajdonságaikkal minden ellenfelükön átlátnak és cselekedeteiket eszerint irányítják, idetartoznak a zseniális hadvezérek és sakkjátékosok, sőt idetartoznak a feltalálók és tudományos kutatók, akik megoldásaikat szintén víziószerűen ragadják meg, jóval annak előtte, mielőtt még fogalmilag hatalmukba ejthetnék.”

Ám az irracionális elem e csodálata a Müller-Freienfelsék és az ösztön előtt leboruló, észellenes filozófia egyéb modern változatai részéről (Bergson, Klages, Frobenius, Spengler) nem más, mint tisztán a *tett*, a cselekedet cso-

⁶¹ Eszerint az is természetes és „mindig így is volt”, hogy pl. a miniszterek hatalmukat kihasználva, üzleteket kötnek vagy közvetítenek.

⁶² Rathenau: „Von kommenden Dingen”. (57-ik old.)

⁶³ Idézve Schack: „Der irrationale Begriff des Wissenschaftsmenschen” c. tanulmányában.

dálata, melyre ők magukat képtelennek tartják.⁶⁴ Spranger is úgy jellemzi a teoretikus embert,⁶⁵ mint aki az élet praktikus feladataival szemben tehetetlen és nem tanulta meg, miként kell elhatározásait praktikus helyzetekre, célokra és eszközökre „ad hoc” beállítani. Ám ha így is *volt* a múltban, mi történjék most, vajjon nem kell-e a teoretikus emberből egy tettekkész ember-típusnak kifejlődnie, ha a kultúra következő fejlődési szakában a gazdasági feladatok többé „ad hoc” megoldásokkal el nem intézhetőek, hanem — amint látni véljük — perspektivikus, hosszúlejárátú, tervszerű megoldásokat követelnek? Szisztematikus számításokat, amilyeneket eddig csak a tudomány ismert. És a vezetőktől az „ügyért” való olyan önfeláldozást és önzetlenséget, amelyre példa eddig szintén többnyire csak a tudomány birodalmában volt? . . .

Rántsuk hát végre le a leplet erről az újkori baboniáról, erről a csodálva bámult „intuicióról” és „ösztönről”! Aki ugyanis nemcsak az egyetemi katedráról, hanem közvetlen közelségből, élettapasztalatok árán figyelheti az intuíciónak eme „csodás” működését, az különös színjátékban gyönyörködhet.

A „gyakorlat” embere a körülmények szorító hálójában vergődve igyekszik megoldást találni és pedig *elsősorban* minden — ha még oly szegényesen is — rendelkezésére álló *raciónalis* eszközzel. Kalkulálja, latolgatja a várható következményeket „sokszor aly naiv és kezdetleges koordinátákat állítva fel a jövőre vonatkozólag, melyek a teoretikust (még az intuíció hívét is) csodálatba ejtenék, de amelyek nemkevésbé — racionálisak szeretnének lenni. Csak amikor már nincs kiút, csak ha a várható következményekhez még ily rossz számítások sem kínálóznak: akkor szánja rá magát — mert a cselekedettel tovább várni nem lehet és választani kell) — kínos habozás után vagy a fatalista halálraszánt hirtelenségével egy olyan elhatározásra, mely eszközökkel alá nem támasztható s mely a teoretikusok bizonyos fajtája előtt az „intuíció” vagy „szimat” csodás veretének látszatát viseli magán. Ám tisztán a szerencse az, ami ennek az „intuíciónak” helyességét *utólag* igazolja, mint ahogy általában az istenített „ösztön”, vagy „intuíció” csalhatatlansága — minthogy oksági törvényt nem tartalmaz — mindig csak a múltba visszatekintve mérhető le. A szerencsés kereskedő — „zseniális, intuitív gazdálkodó alany”, ám ki vet számot a bukott kereskedők és államférfiak beláthatatlan soraival, akiknél az intuíció csütörtököt mondott?

A fejlődés kétségtelenül a tervszerűség és racionalizmus irányába tart, mint ahogy a legintuitívebb vállalkozó is bármikor szívesen lemondana az „intuíció” kínos és terhes, mondhatnók végszükséget jelentő dicsőségéről, ha vállalkozásának belátható következményeit részleteiben és a mai lehetőség-nél sokszorta pontosabban kiszámíthatná. Ez az „intuíció” a „gyakorlat” embereinek *jobb híján* alkalmazott, terhes és végszükségben rettegve félt, vagy fatalista megnyugvással fogadott tökéletlen eszköze.

Ha tehát a stinnesek nem becsülik a szigorúan racionális tudományt, „de annál többre értékelik az intuícióit, a biztos ösztönt, az irracionális megismerést”,⁶⁶ ez nem azért van, mintha nem szeretnének a teoretikushoz hasonlóan pontos számításokat végezni a jövőre nézve, hanem ép azért, mert

⁶⁴ Nem az összes „teoretikusok” tartják magukat képtelennek a tette, hanem ép csak a „teoretikusok” azon észbecsmérlő, ösztönmádó típusa, melyen fogott a haszonelvi típusnak a másik típust megbénítani akaró e szellemvédelmi manővere. A „Soziologie des Wissens” metódusát itt is alkalmazva, e filozófiákban a haszonelvi típus által teremtett társadalmi fényövnék a tudomány területére irányított kisugárzását látjuk.

⁶⁵ Spranger: „Lebensformen”. (125-ik old.)

⁶⁶ Herbert Schack: „Der irrationale Begriff des Wirtschaftsmenschen”. (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik, 1924, 198-ik old.)

ez utóbbira — konstitucionális okokból, vagyis szellemi hiányosságaiak folytán — képtelenek és saját hibáik gyanús túldicséretével, fölényük látszatával akarják visszariasztani az arra rátermettebbeket a hatalom és a gazdálkodás volánjaitól⁶⁷. *Attól a gazdálkodástól, amely mai állapotában többé pusztán „gyakorlati” eszközökkel nem — hanem már csak szigorúan „tudományos” módszerekkel irányítható.*

Az „intuíción” saját hívői szerint is főleg azt aiz előnyt nyújtja az értelemmel szemben, hogy azt is, ami valamiben egyedülálló vagy egy szervolt, felfogja, míg az értelem tévedései főleg abból származnak hogy általánosít és ezért a „különleges” esetekkel szemben megértetlen. Nos, a mechanizálódás kétségtelenül uniformizálja az életet, a „különleges eseteket” egyre szűkebb térre szorítja s így tehát az élet közeledik egy olyan szervezethez felé, melyben az elméleti szisztematika egyre jobban alkalmazható, vagyis az általánosítás egyre kevesebb hibaveszéllyel jár és mind kevésbé kell számolni a kivételekkel.⁶⁸ Ez magábanvéve is megerősít bennünket ama meggyőződésünkben, hogy a valóság irányításában egyre több szerep juthat a tudományos (elméleti) szellemnek, mert hiszen az általánosítás egyre kevesebb tévedési lehetőséggel jár a mechanizálódó világban. Ezzel szemben az „intuíción”, a „gyakorlati ész” szálnalmas tehetetlenséggel bukdácsol az uniformizálódó világban, mert az azonos esetek áttekintésére és rendszerbeiglasására alkalmatlan.

De ha ily módon valljuk is azt, hogy az út a szellem, az „elmélet” (^szisztematika) uralma felé vezet, nem tagadjuk azt a lehetőséget, hogy az élet — miután a szellem az anyagi szükségletek ősi kérdését elintézte — egy esetleges új, magasabbrendű felszabadult ösztönösség verőfényes világába érjen. Ám élesen kell állást foglalnunk a Scheler által „dionysosi” alapideának nevezett⁶⁹ olyan célvallások ellen, melyek a szellem útját zsákutcának, az észet betegségnek, az élet megölőjének (Klages) mondják, vagy amint a holland anatómus, L. Böck vallja: „Az ember egy infantilis majom — megzavart belső szekrécióval.”

A „gyakorlat és elmélet” csinált ellentétéből, a haszonelvi típus e szellemvédelmi csínyjéből is következik, hogy a kapitalista embertípus «által kialakított társadalomban idegen, sőt ellenséges erők élnek és hatnak, melyek részben régebbi, részben újabb eredetűek. Valóban, a kapitalista társadalmat ért tudományos kritikák története oly régi, mint maga a kapitalizmus, ami magában is elég bizonyíték ahhoz, hogy a kapitalista társadalomban egy erkölcsi és szellemi elégedetlenségtől fűtött embertípus él.

Az uralkodó haszonelvi típusniak azonban a vázolt „gyakorlat-elmélet” norma mellett még egyéb szellemi normák és szervezetek állnak rendelkezésére ahhoz, hogy hatalmi helyzetét eme idegen erők ellen egyideig még sikeresen védelmezhesse.

E „szellemvédelmi” vonal kiépítése évszázadok munkája volt és a „Soziologie des Wissens” vizsgálati módját a jelenre is alkalmazva, bátran állíthatjuk, hogy a mai társadalomban élő egyén csak roppant erőfeszítés árán

⁶⁷ E rátermettekekkel legfeljebb csak „körülvételük” magukat, amint azt Carnegie sírfeliratából láttuk.

⁶⁸ Utal erre a folyamatra John Stuart Mill racionalizmusa is: „A történelem tudománya nem csak azért válik egyre lehetőbbé, mert a történelmet egyre jobban értik kutatni, hanem azért is, mert minden emberöltővel a kutatásnak alkalmasabb anyagává válik”. (Logikája német kiadásának 360-ik old.)

⁶⁹ Lásd M. Scheler: „Mensch und Geschichte”. (27-ik old.)

⁷⁰ Ez a demokrácia ellen szólna.

— a tömeg pedig még sokáig, vagy egyáltalában nem⁷⁰ — vonhatja ki magát az uralkodó jogi és erkölcsi konvenciók, intézmények, szellemi normák és gazdasági elvek, illetve azok sajátos irányának büvköre és hatalmi rádiusza alól. Bizonyos azonban, hogy mikép régente a haszonelvi típus ledöntötte azokat az erkölcsi és jogi konvenciókat, melyek életműködése szabad kifejtése számára gátat jelentettek, úgy indulnak most új erő új rohamra a haszonelvi típus ingadozó frontja, széthulló szervezetei ellen. A következőkben megpróbáljuk e támadások eddigi sikertelenségének okát megvilágítani.⁷¹

A kapitalizmusnak megszervezettségéről, amit „berendezkedéseknek” fogunk nevezni, Max Weber a következőképpen ír: „A mai kapitalisztikus gazdasági rend egy irdatlan nagy kozmosz, amelybe minden egyes egyén beleszületik és amely számára — legalább is mint egyes ember számára — tényszerű, megváltoztathatatlan hüvelyként („faktisch, unabänderliches Gehäuse”), taihol élnie kell, adva van.”⁷² „Aki életmódjában a kapitalisztikus siker feltételeihez nem alkalmazkodik, az elmerül, vagy nem ér magasra”⁷³

Hasonlóképpen, sőt talán még drasztikusabb módon működtek a hűbéri társadalom „berendezkedései” a feltörekvő haszonelvi típus küzdelmei korában. Hollandiában még 1623-ban bezárják a szövöszték egy újítóját (szalagszövőgépet), letiltják gyártmányait, mert találmánya tizenhat mester kenyereit vette el.⁷⁴ De az életnek elsőbbsége a haszon felett nemsokára teljesen viszájára fordult, a büntetőjog és polgárjog átalakult a haszonelvi szempontoknak megfelelően, úgyhogy végül „. . . a föld és telek az emberi munka és a szellemi javak mindenféle fajtái áru-jelleget öltöttek.”⁷⁵

Az „apparátus uralmának” nevezi Jaspers e berendezkedések működését⁷⁶, melynek csak azt engedig keresztül, aki éjjelét nappallá téve, kíméletlenül tör előre, aki érti, mint kell magát megszerettetnie, aki rábeszél és megvesztegetni tud, aki szolgálatkész és „nélkülözhetetlen”, aki hallgatni és mást megkerülni tud, aki keveset, nem sokat hazudik, aki fáradhatatlan iaz „okok” megtalálásában, aki szerénységet mímél és csak annyi önállóságot mutat, amennyi feljebbvalóit nem sérti. Csak aki saját természetes énjét elnyomta, juthat előre és ezért azt utódaiban sem túri. Tolakodni kell, de épp ezt nem szabad bevallani, türelmesnek kell mutatkozni, aki hívattatja magát. . . Ha valaki el akar érní valamit, játékos, véletlen beszélgetéseket kezd, hipotetikus gondolatokat közömbösen vet fel. . . Ha sikerül, „javaslat” A olt. ha nem: nem történt semmi. Ezért sokfélét és ellentétes dolgokat kell állandóan összefecsegni, legalább is szemtől-szembe mindenkit becsülni, hogy az ember mindig azt az összeköttetést vehesse elő, melyre éppen szükség van. És ami a legfontosabb: a közös anyagi érdek magátólértetődöttségét és elsőbbségét nem szabad soha még tréfából sem kétségbevonni.

Mindez és még sok minden, ami a dolog „technikájához” tartozik, a mindenkor uralkodó embertípus sajátosságaihoz képest változik és erőinek kiapadhatatlan forrása. Érthető ezért, ha a feltörekvő új típus akaratának iránya elsősorban ily „berendezkedések” létrehozása, illetve a meglévők megváltoztatása felé fordul. Ha azután a berendezkedések már megvannak,

⁷¹ E tanulmányunkban Oroszországra nem kívánunk kitérni.

⁷² M. Weber: „Gesammelte Aufs, zur Religionssoziologie”. I. (37-ik old.)

⁷³ U. o. (56-ik old.)

⁷⁴ Sombart: „Der moderne Kapitalismus”. I. (498-ik old.)

⁷⁵ M. Scheler: „Der Bourgeois”. (Abhandlungen und Aufsätze, II. 312-ik old.)

⁷⁶ Jaspers: „Die geistige Situation der Zeit”. (33-ik old.)

szűrőként működnek és csak olyan embereket engednek át, akik a vezető-típus szellemének megfelelnek.⁷⁷

Sokszor azonban mégis sikerül egy-egy „idegen testnek” — akár különleges szerencse folytán, akár azért, mert a körülmények véletlen összetalálkozásából kifolyólag e berendezkedések rostélyán rés támad — hatalmi centrumba feljutnia, ám ezek az emberek többnyire tragikus képletei a fejlődés törvényének és előbb-utóbb elbuknak a berendezkedések gátján vagy az őket körülvevő uralkodó embertípus ellenállásán.

E bukás kétféleképpen következhetik be: vagy a berendezkedések bizonyulnak tulerősnek, vagy a „lázádozásban” túlgengék azok az erők, melyek őt a haszonelvi típus ellen való állásfoglalásra bírták. Ezért a tetszésszerint szaporítható történeti példáktól — ismételjük — ne várjuk az új típus tökéletes rajzát. Csak a berendezkedések működése az, amit a történelem reflektora megvilágíthat.

Woodrow Wilson, a „berendezkedésekkel” való harcoknak egyik legtragikusabb alakja,⁷⁸ nem hitt az életet és elméletet elválasztó áthidalhatatlan szakadékban: a tudománynak egyéb területeken bevált radikalizmusával akarta a gazdasági, szellemi és jogi berendezkedéseket is megváltoztatni. Már ez magábanvéve is gyanússá kellett, hogy tegye őt a „precedensek” tradicionalizmusába merevedett haszonelvi típus szemében.

A princetoni egyetem elnökségéről azért mondott le, mert az egyetemi tanács határozatával szemben nem akart elfogadni egy tizenötmillió dolláros mammutalapítványt. Az alapító ugyanis olyan kikötéseket tett, melyek a pénz uralmát jelentették volna a szellem fölött. Wilson szempontjai pedig már egy előző esettel kapcsolatban tisztán állottak: „Helyes-e, ha akkor, amikor az ország szeme rajtunk függ, mint olyan embereken, akik az eszméket a pénz fölébe helyezik, visszavonulunk, mondván: „Végül mégis csak csalódtunk, a pénz az eszméknél mégis csak előbbrevaló?”

Politikai pályafutása tele van ráknézve szimbolikus jelentőségű véletlenekkel. Egyik életrajzírója, Halévy, egyébként távolállva e tanulmány szempontjaitól, akaratlanul is a következő észrevétellel vezeti be Wilson politikai útjának ismertetését: „... De azok, akik a politika barlangjaiban tanyáznak, értik, mint kell a kapukat őrizni és a bejutást mindenki számára lehetetlenné tenni, aki üzelmek akadályozójává válhat. Értik azt is, ha rendkívüli esetben egy ilyen mégis benyomulni tudna, mint kell őt ravasz vesztegzárral ártalmatlanná tenni.”

Valóban, mi lehet szemléltetőbb, mint az amerikai politikusokban és választási hiénákban („boss”) oly leplezetlenül megnyilvánuló haszonelvi típus küzdelme e különös, új erőket megszemélyesítő, „teóriái” mellett oly makacsul kitartó moralistával és professzorral?

Az egyetemi esetnek híre ment és a bossok Wilsont jelölik a New Jersey állam kormányzójának egyrészt, mert számítottak a professzor tehetetlenségére és általuk később gyümölcsöztem! remélt politikai tapasztalatlanságára, másrészt erkölcsi hírhedségüknek a princetoni moralista jó pajzs lett

⁷⁷ Mind e berendezkedések a naiv szemlélő előtt örök idők óta létezőknek tetszenek, „örök” „emberi” dolgoknak és tulajdonságoknak, melyek talán csak az emberrel együtt múlnak majd el. E berendezkedések határfoka változó. Sombart kutatásai kétségtelenné teszik, hogy a kapitalizmus berendezkedéseinek létrehozásában a legfőbb szerepet a profit utáni vágy játszotta. Ma viszont úgy látszik, hogy a meglévő berendezkedések a késői periódusban visszahatnak az emberre, amennyiben a profitszerzést illetően „erkölcsi” kényszert fejtenek ki, ha a vezető nem is tisztá „profit”-típus többé. Cairnlegie szerint az üzletembert a dicsőség utáni vágy hajtja ugyan, ám mit tegyen, ha ez a „dicsőség” csak nagy vagyon árán juthat neki osztályrészlül?

⁷⁸ Lásd Dániel Halévy: „Präsident Wilson”; Lawrence: „The true story of Wilson”; M. J. Bonn: „Was will Wilson?” stb.

volna a különböző üzelmekhez. De keservesen csalatkoztak. A professzor vaskezü és tisztakezü embernek bizonyult, aki a főboszt (bizonyos Smith-t) erkölcsi defektusa miatt minden „érdemei” ellenére sem küldte ki a szenátusba. Ellenben harcot indít az egész boss-rendszer ellen csakúgy, mint a közlekedési társaságok legalizált vesztegetései ellen. Ezek már-már megbuktatják, amikor véletlen politikai konstellációban elnöknek jelölik, ő azt hiszi, elegendő, ha beszédeiben a néphez fordul és tiltakozik az ellen, hogy érdekében választási kampányt szervezzenek.⁷⁹ Beszédeiben éles küzdelmet hirdet a pártokat megvesztegető iptarbárók, a bankok és a trustok ellen. Ismétlődik a newjerseyi eset: megválasztják, de „csalódnak” benne, mert Wilson az elnöki tisztséget diktatori hatalommá fejlesztve, egymásután hajtja keresztül azokat a reformokat, melyeket — mint „teoretikus” — beígért. Nem részletezhetjük helyütt, mint kényszerítik bele a hadüzenetbe egyrészt az üzletét és hadiszállításaiból származó követeléseit féltő haszonelvi típus hangulat-keltései, másrészt a német császár kihívó magatartása, őt, a békeszózatok apostolát és az örök béke kanti hirdetőjét. E lélektani dráma egyes jele- netei nyitva állanak a kutató előtt és nincs okunk kételkedni annak a moti- vációnak jóhiszeműségében, mellyel Wilson a hadüzenetet indokolta: „A vér- ontás mielőbbi befejezése, igazságos és olyan béke kötése, mely a nemzetek szövetségén alapul és minden jövő háborút lehetetlenné tesz.” Jól tudja, hogy ha az Unió nem lesz ott a békekötésnél, mint szerződő fél, igazságos békére még csak remény sincs. És nyilatkozataiban meghúzódik az a titkos, de nem eléggé rejthető gondolat, hogy ő, Wilson, az erkölcs és jog messiása ott lehessen a békekötésnél és átformálhassa a világot.

Wilson egyik ellensége, Morton Fulllerton, a háború egyik üvöltő dervise nem hiába kiált fel könyvében:⁸⁰ „Népek világszövetsége! Ez hát — kétévi háború után, mely egy ilyen utópia botorságát szembeszökővé teszi —, ez hát méltatlan álma egy áUam vezetőjének, a világ egyik első állilama felelős fejének.”

Wilson, a történelem tragikus képlete, Bonn szerint „oly politikust mutat, aki pontosan meghatározott eszmerendszert akar a gyakorlati életbe átvinni”⁸¹ „... arra gondol, miként helyettesíthetné szerződésekkel és formulákkal a nyers erőszakot⁴¹. Egy bizonyos: hogy iá haszonelvi típus „gyakorlatiasságával”, ad hoc megoldásaival szemben, mely a „precedensek” esetenkénti alkalmazásával lavíroz, Wilson előre elgondolt terv perspektivikus vonalán haKadt előre és a haszonelv mindenhatóságával a kanti jog és morál mindenhatóságát szegezte szembe.

A párizsi konferenciákon történt összeroppanásának okát mély homály burkolja. David Lawrence közvetlen okként egy különös influenzás megbetegedést jelöl meg, mely az elnök agyát is megtámadta és apátiával végződött. De valószínűbbnek látszik, hogy Wilson itt találta magát először a haszonelvi típus egész félelmetes nemzetközi szervezetségével szemben, a Lloyd Georgeok, Clemenceauk és Orlandok és az egész nyugateurópai sajtó ellenállásával, akik egy emberként álltak fel, valahányszor Wilson erőfeszítést tett, hogy ideáljait a valóságba ültesse át. Wilsonban egy világ omlott össze. „. . . az elnök most először győződhetett meg saját szemével arról, hogy azt az idealizmust, melyért 3000 mérföld távolságból imádkozott, a szövetségeseeknek egyetlen kormánya sem osztja.”⁸² Mint Halévy, Lawrence is a következő, e tanulmányunk szempontjait teljesen igazoló megállapításra jut: „Wilson európai tartózkodása első heteiben már megtanulta, hogy az

⁷⁹ Lásd The New York Times Book Review (1932, XII/20) Biaker: „Woodrow Wilson's Life and Letters”.

⁸⁰ „The american Crisis and the war”. (Idézve Halévy-nél 256-ik old.)

⁸¹ Bonn: „Was will Wilson?” (36-ik old.)

⁸² Lawrence: „The true story of Wilson”. (248-ik old.)

európai államférfiak szintén *lelkessednek* ideálokért, de ugyanakkor *kételkednek* eme ideáloknek a jelenlegi gyakorlat mellett való *alkalmazásában*”⁸³ (Sic!) Még egy adalék a haszonelvi típus által tudatosan kimélyített „az élet és az elmélet” közé vágott szakadék ismeretéhez!

Tán még tanulságosabb volna Ratheoanuk, a „berendezkedések” e másik tragikus hősének részletes elemzése, ha ezt e tanulmány keretei megengednék, mert magán Rathenaun kívül, akit Scheler már 1913-ban „típus”-jelenségnek fog fel,⁸⁴ szoros összefüggésekben megvilágítaná a haszonelvi típus szerepét a német szociáldemokrácia szervezetén *belül*.

Rathenaut a német politikában tudvalevőleg a háború vetette felszínre. (Tehát véletlen ösztönözése oly körülményeknek, melyek az önzés princípiumát háttérbe szorították.) Moellendorffal együtt előre kiszámította, hogy a háborút viselő Németország csak néhány hónapra van nyersanyaggal ellátva. E perspektivikus „tett” következményeként alakult meg a hadügyminisztériumban a „Kriegs-Rohstoff-Abteilung” s mikor Rathenau annak vezetéséről leköszönt, az egész német ipar át volt szervezve, centralizálva, a nyersanyagok és szurrogátumok lefoglalva, az árak maximálva,⁸⁵ a gyártás racionalizálva — miáltal a blokád hatása két évre elmaradt.⁸⁶

Németország a háború alatt körülzárt kereskedelmi állam mintájára volt megszervezve, vagy más szóval: ez volt a világ első tervgazdasága. („The greatest industrial organisation in the history of world” — írta az egykorú ellenséges Times.)

Hasonló körülzárt államegységek keletkezése mindig maga után kell hogy vonja a tervgazdálkodást. Németország természetesen nem alkalmas hosszabb életű autark-egység fenntartására (Hitler koncepciója gazdasági szempontból már ezért is kétes értékű), de Oroszországban a gazdasági blokád akkor is kitermelte volna egy tervgazdálkodás koncepcióját, h? szocialista tanoknak a tervgazdaság nem is képezne immaniens részét.

A német háborús gazdaságot az tette lehetővé, hogy a közös tudatában a személyi érdekek visszaléptek és egy személyeken álló magasabb célnak vettek lailá. Világosi tehát, hogy kapitalista államban „normális” viszonyok közt tervgazdaságot megvalósítani sohasem lehet, nem azért, — ismételjük Ledererrel — mintha kapitalista eszközökkel *élőben* nem *lehetne* tervgazdaságot szervezni,⁸⁷ hanem azért, mert ép e „lehetne” mögött az a haszonelvi típus áll, mely egyrészt saját érdekeit szellemi konstitúciójánál fogva sohasem lesz képes magasabb célnak, magasabb érdekek alárendelni,⁸⁸ másrészt, mert minden elgondolásban a jövőt illetőleg csak „elvben”, „lehetne”-ként hisz, jelenét ellenben a „precedensek” gyakorlatának megfelelően intézi. Csak naiv elme várhatja e típustól, hogy Páneurópai fog létrehozni (elvben lehetne!) vagy hogy a már unalomig ismétlődő konferenciákon — hívják azt Locarnónak vagy Lausannenak — akárha csak a gazdasági megértés felé fog végre komoly lépéseket tenni.

Elfogulatlan történészre váró feladat, tisztázni, mily lélektani változás ment végbe a „Von kommanden Dingen”, „Die neue Gesellschaft” és „Die neue Wirtschaft” írójában, amikor pályája végén programja megvalósításától visszaretent egy oly időpontban, amikor Németországban a haszonelvi

⁸³ Lawrence: U. o. 269-ik old.

⁸⁴ M. Scheler: „Die Zukunft des Kapitalismus”. (Abh. u. Aufs. II. 401-ik old.)

⁸⁵ Az ármaximálás szembeszökően „perspektivikus” intézkedés.

⁸⁶ Imre Révész: „Walter Rathenau und sein wirtschaftliches Werk”.

⁸⁷ Ezenkívül a kapitalizmus éltető eleme, hogy a „másik” ne legyen informálva, míg mindenféle tervgazdaság előfeltétele, hogy a vezető mindenről informálva legyen.

⁸⁸ Ha csak nem akkor, amikor már „késő” van, pl. háború idején.

típus utolsó fedezéke már csak a szociáldemokrácia volt. Szűkebb pártjához tartozó miniszterháza és államtitkára, Wissell és Moellendorff 1919-ben emlékirat formájában tervezetet dolgoztak ki, részletesen vázolván azokat az irányelveket, melyek mellett az ország szocializálása megtörténjék. Ebben az emlékiratban ez a szó is előfordul: „gebundene Planwirtschaft“.⁸⁹

A haszonielvi típusnak a szociáldemokrata szakszervezetekben helyet foglaló egységei, élükön Bauerrel, azonnal élénken tiltakoztak a tervezet ellen. Ekkor hangzott el Bernsteinnek a helyzetet igen jellemzően megvilágító mondása, hogy „Egy jó ipartörvényben több szocializmus rejtőzhet, mint akárhány száz vállalat és üzem államosításában”, ami nyílt állásfoglalást jelentett a szocialista tervezetnek a valóságba való átültetése ellen, vagyis a szocializmus ellen, mely a dolgok mögött nemcsak »rejtőzik».

1921-ben már maga Rathenau is feladja programját, cserbenhagyva társait, a szociáldemokratáknál sokkalta szocialistább két „polgári” radikális: Wisselt és Moellendorffot. A német közgazdaság — úgy mond — most beteg és különben sem lehet egy népet oly eszmével boldogítani, mely még teljesen nem hatotta át... Az események azóta megmutatták, hogy a beteg német közgazdaságot még a tervezetalkodástól való szerencsés megmenekülése sem gyógyította meg...

Rathenau tragikus példája a „keverék”-típusnak, aki hatalmi centrumba kerülve visszariadt „elmélete” megvalósításától. Hosszú gyakorlati pályájának szuggesztívja alatt oly erőseknek érezte a körülötte levő gátakat és olyannyira a „realitások” rabja volt, hogy a tizenkettedik órában nem volt képes teremő fantáziájának parancsát követni.

A háborús organizációkban csírázó tervezetalkodás felett a „Laissez-faire” erői a háború után még egyszer diadalmaskodtak, mert a tömegek hiedelmei azonosították a háború egyéb terheit a háborús tervezetalkodás kötöttségével.⁹⁰ Így a nyereszkes szellem újra kezébe vehette az irányítást, holott ma már nyilvánvaló, hogy a háborúban dezorganizálódott világot a jelenlegi „válságtól” csak egy vámparákat túllépő tervezetalkodás menthette volna meg.

IV. Nem kisebbtjük Marx jelentőségét, sőt történelmi szerepét sem akkor, ha a következőkben még bizonyítani kísérjük, hogy a marxizmusból kifejlődött ethos nem alkalmas többé a szocializmusnak előbbrevitelére.

Egy olyan történetzemplélet ugyanis, mely a szellemi és erkölcsi életet csak „felépítménynek” tekinti, közönséges értelmezésében könnyen alakulhat át olyan meggyőződéssé (ethossá), mely szerint az egyén politikai hitvallását is csak osztályállása szabja meg. Az egyén nem is tehet erről, hiszen ebben az irányban nincs szabad akarata, így hát a szocializmus mozgalmának is csak addig hordozója az egyén, míg proletársorban van. Csak természetes (ezen az alapon), hogy a vezetők — jobb anyagi viszonyok közé kerülve — nem is lehet rossznéven venni, ha a szocializmus megvalósítása már tisztán csak agitációs anyag marad számukra. (Ezt egyes szociáldemokraták be is vallják.)

Ez az ethos pedig nyilván a haszonielvi típus ethosa és a szociáldemokrácia története (az angol labouré is) az egész világon át van szö-

⁸⁹ Amikor ugyanis a német szoc. demokrácia ölébe hullott a hatalom, kiderült, hogy az erfurti program semilyen építőtervet nem tartalmaz és Rathenau „Gemeinwirtschaft”-ja volt az egyetlen kidolgozott terv, melyből a szoc. dem. program pozitív része kialakulhatott.

⁹⁰ Persze azt se szabad elfelejteni, hogy a háborús organizációk sokszor nélkülözték azt az etikai vezetést, mely minden tervezetalkodás sikerességének elengedhetetlen feltétele.

vödve a haszonelvi típus sorsával, akár Scheidemann forradalomgyűlöletét, akár Snowden hágai kapitalizmus-mentését, az ausztráliai szakszervezetek vad sovinizmusát, Mac Donald karrierjét vagy a fennálló berendezkedések szuggesztíójának behódoló Rennert vesszük nagyító alá.

Azonkívül — amint azt Breysig igen helyesen megállapítja⁹¹ — egy ily mechanisztikus történetiszemlélet, mint a történelmi materializmus, a mozgalom híveit fatalizmusra neveli s ha egészen az előíráshoz akarják tartani magukat, úgy tulajdonképpen mindent a mindenható hatalommal felruházott „fejlődésre” kellene bízniok. A találat frappáns, ha meggondoljuk, mily gyakran hallani szociáldemokrata-oldalról azt a véleményt, hogy a balsiker nem számít, mert 1918 csak „véletlen” alkalom volt és nem a fejlődés „természetes rendje”, mely fejlődés „vaskezeivel” (pl. tőkeakkumuláció) előbb-utóbb úgyis mindent helyrehoz.⁹²

„Sem a forradalmi szindikalista, sem az evolucionista-parlamentáris, vagy az ó-szakszervezeti eljárás módszere” — mondja Max Scheler a szocialista mozgalomról 1913-ban,⁹³ — „nem ígér átütő sikert, amíg a *polgári* ethos a különböző küzdő egységeket *közösen* áthatja és amíg ez egységek csak a birtok és hatalom kéréseinek gazdasági és érdek-ellenlábasai, melyeket egyébként — eme ethoson belül és nem azon kívül — szintén hasonló harci egységekké alakítanak át. (Értsd ezalatt a munkaadók szervezkedését.) Ha a szakszervezetek naggyá és hatalmassá lesznek, mint az angolok, úgy — amint azt a történelem mutatja — maguk is polgári szellemmel telítődnek meg.”

A szocialista társadalmi rend megvalósítása tehát csak másodsorban diktatúra vagy demokrácia kérdése. Elsősorban attól függ, sikerül-e a szocializmusnak rátalálni a szellemével egyező és megvalósításában szilárdan hívő embertípusra?

Ha a szocializmus a történelmi materializmusból kifejlődött ethosnak alapjáról mely az egyént a felelősség alól felmentette, mondván, hogy „nem kell önzetlennek lennie”, mert a tömegek önzése úgyis létrehozza az önzetlenségen alapuló társadalmat — egy másik ethos alapjára helyezkedik, mely az egyén jelentőségét aláhúzza, még pedig az olyan irányító egyéniségeket, akik a közért élnek és ezt tartják *magátólértetődő* életelvüknek: a célkitűzés niem változik, ellenben megszűnik az a gátló ellentmondás, mely a kapitalizmustól való szabadulást a kapitalista-típus tulajdonságaival felruházott tömegetől és vezetőktől várja. Ám ha azok a szocialisták, akik hisznek a teóriában, a kritikus pillanatokban mindig átengedik a terepment azoknak a „gyakorlati” szocialistáknak, akik csak saját érvényesülésükben hisznek, mondván, hogy a szocializmust majd csak kiverekszik maguknak azok, akik nyomorognak: úgy talán mégis elérkeztünk a többé hinni nem tudó európai kultúra végső fejezetéhez és nyitva áll az út talán egy primitívebb, de a történelem parancsát jobban értő új kultúra betörése előtt.

A szocializmus tehát sokkal inkább a *mások*, mint a *magunk* jólétéért folyó küzdelem és amíg ezt szégyelljük bevallani, amíg az igazságosságot azzal igazoljuk, hogy az magunknak is „hasznos”, addig nem kerülhetünk ki a haszonelvi típus szellemi büvköréből és addig az eredmények is csak a haszonelvi típus által megengedett határon belül mozoghatnak. Még egyszerűbben:

Akinek a szocializmus csak arra jó, hogy saját helyzetén javítson: az a kapitalizmus embertípusához tartozik. Minthogy pedig a kapitalizmus embertípusa szocializmust csinálni — még ha akar — sem tud: a nyugati

⁹¹ Breysig: „Persönlichkeit und Entwicklung”. (I. 138-ik old.)

⁹² E nézőpontból az orosz szocializmus „átugrotta” a fejlődés fázisait.

⁹³ M. Scheler: „Die Zukunft des Kapitalismus”. (Abh. u. Aufs. II. 385-ik old.)

szocializmus mindaddig sikertelenségre van kárhozthatva, amíg olyan vezetők kezébe nem kerül, akiknek agyában saját személyes érdekük sem nyílt, sem mellék-, sem pedig hátsógondolat formájában vagy soha fel nem vetődött, vagy ha mégis, úgy azt tüzzel-vassal magukból kiirtották.

Aki pedig erre azt az avult ellenvetést tenné, hogy csak az egyéni érvényesülés vágya fűtheti a haladást,⁹⁴ vagy sarkallhat egyáltalán embert cselekvésre, annak csak ezt válaszolhatjuk: „Téged igen — engem nem!”

Ebben az irányban és csakis ebben várjuk a szocializmus nagy reformációját.⁹⁵

Amíg tehát azelőtt a vezető egyéniségek feladata az öncélú vagyongyűjtés volt: ma is szükség van vezető egyéniségekre, de ezek feladatukat csak a tömegek ellátásában, a termelés és fogyasztás tervszerű szabályozásában láthatják, egy olyan életcélban tehát, amelyhez hasonló eddig csak a tudománynak élők ismertek. Csak az ilyen emberek vetik alá személyüket önszántukból magasabb céloknak, különösképpen ezért esik egybe a morális elem (önzetlenség) az értelmi (tudományos, elméleti, perspektivikus jövőt kiszámító) elemekkel. Teljesen mindegy, hogy ily emberek azért termelődnek-e ki, mert bennük ez a fejlődési irány adva van, vagy azért, mert a vagyongyűjtés, mint lehetőség és ezzel mint életcél mesterseges eszközökkel kivéteket az emberi törekvések sorából.

Shaw az új társadalomban egyenlő jövedelmet akar juttatni mindenkinek. Ez nem is olyan képtelenség, ha meggondoljuk, hogy az új életérzés szerint az, aki nem akir irányító pozíciót betölteni vagyongyűjtés lehetősége nélkül: ám ne irányítson. Az új életérzés nem kényszerít vezetésre embereket, legyenek még oly rátermettek is, ha nem elég nekik a lemondás, az alkotás öröme és a cél ethosa.

Egyre nyilvánvalóbb, hogy a haladás eddigi motorja, a „money making” rozsdásodik és az egyént semmi más nem kárpótolhatja ezért, mint hogy erejét egy olyan köznek bocsátja rendelkezésére, melytől saját boldogulását is joggal elvárhatja. Nem ment ennek az életérzésnek erősödésétől a „money making” még oly klasszikus hazája, Amerika sem: „Meg vagyok győződve arról” — írja egy amerikai szociológus —, „hogy Amerika történelmének money making korszaka határozottan végefelé jár. A kapitalizmus kifutotta formáját és más ideálok után kell néznünk, mint azok voltak, melyekre a kapitalizmus kaptatott bennünket.” (Edmond Wilson: „What I believe” *The Nation*, New York, 1932. Jan.)

A nyugati kultúra sokat hangoztatott hanyatlása ilymódon nem más, mint a haszonelvi típus hanyatlása párhuzamban oly irányzatokkal, melyek a vagyonszerzés ösztönét alkalmatlanná teszik a fejlődés további hordozására. Az idők tehát oly embertípus kibontakozásának kedveznek, mely a vagyongyűjtést nem tekinti többé saját életeidének és saját jogának, hanem a tartalékolást a társadalom összességére bizza.

A haszonelvi típusnak eleme: a tervszerűtlenség volt, eszközei pedig a jövőtől való félelemből folyó mágikus „óvatossági” és „biztosítási” rendszabályok. Az új perspektivikus típus törekvése a tervszerűtlenség kiküszöbölésére irányul, ami egyrészt nagy fogyasztási területek egységesítését, a régi gazdálkodás motorikus erejének: a profitnak helyébe egy, a szükségletek tudományos felmérésének ültetését, másrészt a termelőeszközök államosítását előfeltételezi. A múlt hibáinak ismerete szükséges, de nem elegendő a gazdálkodás tudományos, vagyis a „véletleneket” lehetőleg

⁹⁴ Keynes kétségbevonja, hogy a „profit”-ra való törekvés tovább hordozhatja a kultúrát a fejlődés útján. (L. „Laissez-faire and communism.”)

⁹⁵ V. ö. Gönczi Jenőnek De Manról írt cikkét: „Szocialista hitújítás”. (Századunk, 1929. május-június.)

kikapcsoló irányításához. Ehhez olyan életérzésre van szükség, mely szerint minden jó „elmélet” azonnal meg is valósítható.⁹⁶ Ugyanitt kerekendő a két típus életérzésének ütközőpontja.

A nyugati kultúra fennmaradására nézve a haszonelvi típus szellemellenes propagandája komoly veszélyt jelent. Saját tulajdonságai és pozíciója védelmére azt a formulát terjeszti, hogy a bajokért a „kultúra”, a „tudás”, a „racionalizmus” a felelős, mintha bizony eddig is túlsók tudás, ráció és kultúra osztozott volna a hatalomban, mintha bizony nem éppen a tudás és az „elmélet” *hívóit* szorították volna eddig is minden ponton vissza a „józan gyakorlati ész”, a „helyes ösztön” tudományt gúnyoló és vállonveregető „rátermettjei”, akiknek józan gyakorlatiasságát a jelenlegi „válság” dicséri. Eddig is a tudománytalanság uralkodott és ezért ez és nem a tudás felelős a bajokért.

A haszonelvi típust ebben a tudás ellen vezetett írtó hadjáratában egy egész ösztönt dicsőítő filozófia támogatja. Sajnos, az „élet és elmélet”, az „ösztön és értelem” eme költött „ellentétének” jelenőségét még csak kevesen értik.⁹⁷

A haszonelvi típus Sombart által meglátott négy infantilis ideál: érzéki nagyság („óriás”), gyors mozgás („pörgettyű”), az „új” és a hatalomérzet hanyatlóban vannak, helyettük a feltörekvő típust a férfias tökéletességre való törekvés, céltudatosság, a szellemi nagyság vezérli és a jövőtől (a „sötétől”) való gyermeki félelem helyett a jövő irányításának vágya tölti be. Ha a kapitalizmus a racionalizmus hajnala volt, úgy a várható jövő a racionalizmus fényes napja lesz.

Ám ahogy a kapitalizmus is csak áldozatok árán volt megvalósítható, hiszen a vezető típustól sokszor az életörömről való lemondást, a tömegektől pedig nélkülözést kívánt, úgy ma már bizonyosnak látszik, hogy a lemondás és önzetlenség aszkézissel határos mártiri vállalása nélkül, mely az új vezető típustól erkölcsi példaadást követel,⁹⁸ a tömegektől talán generációk feláldozását, az átmenet a kapitalisztikus társadalmi rendből a szocialisztikus társadalmi rendbe el nem képzelhető.

Az evolúció, melynek tagadása akár a biológia, akár az emberi kultúra határain belül, minden további gondolkozást és életet feleslegessé tevő pesszimizmus lenne, az erőszaktól távolodva kétségtelenül a jog és igazságosság felé tart s ha van is visszaesés, vagy látszólagos visszakanyarodás, ez annál biztosabban jelenti a fővonal egyirányúságát az államnak kanti értelemben vett erkölcsi lényé váló kifejlődése felé. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a jog és igazságosság fdlle való haladás olyan szükségszerűség, mely a termelési eszközök tökéletesedésével elkerülhetetlen párhuzamban áll s ha átmenetileg a „szabadság” századát a diktatúrák

⁹⁶ Sombart kutatásai nyomán ma már történelmileg tisztázottnak vehetjük, hogy a hűbéri társadalom városi gazdaságában élő kapitalista embertípusok számára is a „kötetlen” vagy „szabad” gazdálkodás sokáig csak „elméleti” követelést képezett. Sőt jobbra ez volt a helyzet még az abszolutista államok korában is. Egy kereskedő Colbertnek arra a kérdésére, hogy mit tegyen az állam a kereskedelem érdekében, állítólag ezt az „elméleti” választ adta volna: „Azt, hogy ne tegyen semmit”.

⁹⁷ E harcos racionalizmusnak egyik tudatos szószólója Babits Mihály. Emellett foglal állást B. Shaw „Back to Methuselah” c. műve előszavában is. Természetesen itt sohasem az alapösztönökről (éhség, fajfőntartás stb.) van szó, hanem arról a bizonyos „életösztönről”, mely állítólag a legnehezebb feladatokat is oly virtuozitással oldja meg; ezek az ösztönszerű „elintézési módok” szerintünk — bármily ősieknek tűnnek is fel — valamikor a biológiai fejlődés során elsősorban mint az azelőtt soha elő nem fordult új „esethez” való értelmes és tudatos alkalmazkodásként nyilatkoztak meg és csak sorozatos ismétlés (átöröklés) és beidegződés következtében váltak merevvé, azaz „ösztönszerűvé”.

⁹⁸ W. Jerusalem szerint minden új korszak szülőanyja az utánzás. (I. m.)

százada váltaná is fel: csak olyan diktatúrák bizonyulhatnak életképesnek, melyeknek célkitűzésében a jog és igazságosság áll. Ellenkező esetben elbuknak, mert nem tudják, nem is áll célkitűzésük középpontjában, vagy nem is akarják megoldani a termelés és jövedelemeloszlás problémáját, mely a fejlődöttebb termelési viszonyok adottságában az igazságosság még nagyobb fokú alkalmazását írja elő, mint volt a „szabadság” századában. A célszerűség közösségre kiterjesztett utilitarisztikus elve és a legfőbb morális princípium, az egyéni haszonelv kiküszöbölése útján így esik egybe, lesz eggyé hasonlatosan ahhoz, ahogyan Platón a jó és igaz azonosságát, lényegrokonságát tanítja.

*

Befejezés. A régi típus nemcsak gazdaságilag, hanem szellemileg is elnyomva tartja a feltörekvő új típust. Ezért kellett a kapitalizmus keletkezésének idején a mértéktelen vagyongyűjtést és az ezzel járó laszketikus szellemet az ész és isten parancsa ellen valónak bélyegezni. Ezért kellett új vallások (puritánizmus) és új ethos segítségével a gyűjtési és nyereszkeségi vágyat először erkölcs- és vallásképesé, befogadottá, ész szerint valóvá — mint Scheler mondja — áthazudni (umlügen) ahhoz, hogy elterjedhessen. Vájjon tényleg „hazugság” volt ez? Ma talán megint így érezzük, ám *akkor* (pl. Adam Smith idejében) — még jog és igazságosság volt.

Ha úgy érezzük ma, hogy az uralkodó típus dicsőített „gyakorlatiassága” nem igazi gyakorlatiasság többé, élelmessége nem életrevaló, sőt önzése sem fedi még saját és utódai érdekét sem; mert csődbe és romlásba visz mindannyiunkat; racionalizmusa — nem racionalizmus, hanem a legképtelenebb monomania és félelemből fakadó neurozisz; nacionalizmusa — nem igazi nacionalizmus, hanem a halál fegyverkezése az élet és minden élő nemzet ellen; ha *így* érzünk — mert semmiféle bomlasztó lélekanalízis nem pótolhatja itt egy új típus izmosodó életérzését; ha úgy érezzük, hogy a tudomány nem elégedhet meg a tények pusztja leírásával, hanem a tények *előidézésében* is részt kell vennie; és ha — mondják bár így — „csak” teória az, ami észszerű rendet és tervszerű, lehetőségig pontos számításokon alapuló céltudatosságot akar belevinni az élet zűrzavarába: ám büszkén valljuk magunkat teoretikusoknak, de olyanoknak, akik *képesnek* érzik magukat a valóság *irányítására*; ha nem hisszük el többé senkinek, hogy csak az „egyszerű, természetes, gyakorlati ész”, vagy az ösztönök vezethetik kielégítően a valóságot (a mai helyzet!) és az értelem örökké csak az elmélet álomvilágán belül mozoghat; ha valljuk, hogy az ösztön a megmerevült, elaggott értelem, mely a sok ismétlés által beidegzett ösztönszerűséggé vált s épp ezért képtelen arra, hogy új feladatokat megoldjon; ha valljuk, hogy az új feladatok korát éljük és csak véletlen az, ha az „egyszerű, józan, gyakorlati ész” vagy „ösztönszerű megérzés” a helyes megoldásra ráhibáz; ellenben képzett, táglátókörű és perspektivikus agy számára — ha téved is — kisebb a tévedés lehetősége;

ha „idealistának” is bélyegzik azt, aki úgy véli, hogy a társadalmat nem vezethetik többé azok, akik elsősorban saját hasznukat nézik; mert ez semmiképpen, gyakorla'ti szempontból sem méhet így tovább: úgy mégse, azért se szégyenkezünk idealizmusunk miatt, hanem fennen hirdetjük, hogy ez az egyetlen *járható, reális* út; mert a másik romlásba, tehát a saját magunk és utódaink romlásába is visz;

ha ez válik életérzésünké és — nem félve, hogy ezzel az évszázadokkal ezelőtt szentnek nyilvánított és azóta „természetesnek”, „okosnak” elfogadott utilitarizmus elvét megsértjük, — nem szégyeljük ezt főleg nyíltan be is vallani: úgy elérkeztünk *ahhoz a pillanathoz*, amikor az új embertípus önmaradós, önönmagát cselekvésre képtelenséggel vádoló kételyei alól felszabadulva maga *köré sugározza új világot előkészítő ethosát*.